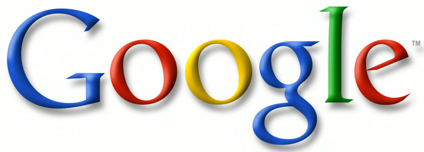

KULTURMINDER I ORD

AF

HJALMAR FALK

[illegible] det sluttande [illegible]
[illegible] i [illegible]
[illegible]

KRISTIANIA
FORLAGT AF H. ASCHEHOUG & CO. (W. NYGAARD)

AKTIE-BOGTRYKKERIET

FORORD.

Nærværende lille skrift slutter sig til to tidligere af mig udgivne populære smaabøger over sproglige emner, nemlig «Vanskabninger i det norske sprog» (1894) og «Sprogets visne blomster» (1895). Dets indhold falder i tre dele: Hvorledes ord stiger og daler i borgerlig agtelse — De sproglige udtryk for sindsstemninger — Sproglige merkverdigheder. Alle disse ting har tidligere været trykt, de to første i «Morgenbladet»s søndagsnumre (i aarene 1897 og 1898), den sidste i «Verdens Gang» (1898—99). Hist og her er der dog gjort mindre forbedringer og tilføielser. For enkelte af disse har jeg at takke min kollega professor *Alf Torp*, som har været af den godhed at gjennemlæse korrekturarkene. Den forskjel i tonearten som vil bemerkes mellem de to første stykker, skriver sig derfra at de oprindelig er udarbeidede med et forskjelligt publikum for øie: no. 1 holdtes som foredrag i Kristiania Arbeiderakademi, no. 2 som tiltrædelsesforelæsning ved Kristiania Universitet.

De i andet afsnit indeholdte oplysninger om hebraisk er mig velvillig meddelt af prof. dr. *S. Michelet.*

Kristiania i mai 1900.

Hjalmar Falk.

REGISTER

(til de norske ord).

Hvorledes ord stiger og daler i borgerlig agtelse.

I sproget aflagrer sig i tidernes løb menneskeaandens forskjellige stadier; derfor lar kulturens historie og menneskehedens sjælelige udvikling sig tyde ved at granske sprogets trinvise fremadskriden: ordenes liv er et tro afbillede af forestillingernes vekst. Og det er ikke blot den rent intellektuelle fremgang hvis fodspor vi saaledes sættes istand til at følge, — ogsaa de moralske egenskaber spiller ind. I betydningens forandringer idetmindste lar viljens indflydelse sig ikke benegte.

Paa dette punkt viser de nedaddragende kræfter i menneskenaturen sig tilsyneladende fuldt saa virksomme som de opadgaaende tendenser. Ja, det ser ligefrem ud som om tingenes jevne dagligdagse, saakaldte naturlige gang gaar i retning af en sænkning af ordenes betydning, saa der behøves usedvanlige kræfter, store seere og folkelærere, for at ophæve virkningerne deraf ved at arbeide paa udtrykkets forædling. Denne gamle og utvilsomt rigtige iagttagelse, som teologer har villet se i lys af den menneskelige naturs medfødte ondskab,

trænger dog til en uddybende revision. En fransk filolog (Bréal) bemerker om hele denne tale om sprogets tendenser, at den er at sidestille med statsøkonomiske talemaader som at sølvet har en tendens til at falde: begge dele beror paa billedlig udtryksmaade. Opfattet efter sin virkelige mening, kan en saadan talefigur vistnok ogsaa anvendes paa sproget; kun maa det erindres, at tendensen ikke er aarsag, men en virkning af forskjellige i den menneskelige natur liggende faktorer. Jeg skal behandle de vigtigste af disse, og det skal da vise sig at de fuldt saa meget er i slegt med godhed som med ondskab.

Euphemistisk (formildende) *udtryksmaade sænker betydningen.*

En engelsk biskop (Trench) bemerker om ordet «prejudice» (fordom), at det synder mod forskriften om altid at tro det bedste indtil det modsatte er bevist. Egentlig betyr jo fordom (tysk: Vorurteil, latin: præjudicium) intet andet end en forhaands dom, en mening opgjort uden tilstrækkeligt kjendskab til sagen, hvilket gir et ganske neutralt begreb med hensyn til dens (rosende eller dadlende) indhold. Unegtelig synes det ikke at tale til fordel for den menneskelige natur, at en saadan dom altid skulde være ugunstig mod vedkommende person eller sag. Men naar man betænker at ordet fra først af ikke kan ha været brugt af denne doms ophavsmand, men af andre som derved vilde stemple en ugunstig mening som beroende paa mangelfuldt kjendskab, stiller forholdet sig temmelig forskjelligt. Ordet viser sig da kun at være en mild betegnelse for en grundløs modvilje.

I virkeligheden beror en mængde tilfælde af

betydningsnedsættelse paa en tilbøielighed hos mennesket til at dække over det slette eller lave eller stødende, om man vil: besmykke det. Naar vi taler om «en fri fantasi» af en person, eller siger at han «digter» eller «fabler» eller «skrøner», da ved enhver hvad dermed menes. Paa samme maade betyr latinsk «mentiri» (= lyve, fransk: mentir) egentlig at fantasere, idet det er afledet af «mens» (= sind, sml. «i mente»). Endnu finere hørte forfatteren John Paulsen en italiensk arbeider betegne en person som løgner: «é un martiro della sua fantasia». «Elsker» var tidligere et ædelt ord (sml. Poul Møllers digt «Den gamle elsker»), mens det nu udenfor teatersproget kun bruges om en galan; ligedan er det gaat med det franske «amant» og det tyske «Buhle», som dog endnu af digtere anvendes i den gamle betydning. Endnu værre faren er det franske «fille» (pige), som er blit saa tilsmudset at man for at udtrykke dets oprindelige mening maa tilføie «jeune» (ung): une jeune fille; hermed forstaaes imidlertid altid en voksen pige, — om smaapiger siges «une jeune personne», et udtryk som helt er blottet for den fortryllelse som omgir englændernes poetiske «little maid». Desværre er der tegn til, at ordet «pige» i vor hovedstads vulgærsprog skal gjøre samme udvikling efter.

Det er en iagttagelse som ofte frembyder sig for sprogforskeren, at ord som oprindelig var indifferente, eller kunde bruges baade i god og ond mening, altid mere undgaaes i den første og forbeholdes den sidste brug: man vil jo nødig anvende et dobbelttydigt ord om hvad man anser for priseligt. Udtrykket begaa f. eks. betydde oprindelig kun at udføre (som latinsk «obire»); i ældre dansk kunde man saaledes sige «at

begaa en fest» (tysk: ein Fest begehen)[1], og svenskerne bruger endnu «begå nattvarden» om at gaa til alters. Nu begaar man kun feil eller forbrydelser. En lignende betydning tilkom fra først af bedrive. Grundtvig synger freidig: «I Herrens Navn det var, de Daad bedreve», ligesom tyskerne jo siger: was betreiben Sie jetzt, i betydningen: bestille. I vore dage bedriver man kun gjerninger i den Ondes navn, — medens derimod «bedrift» har svunget sig høit op. I de gamle danske bibler heder det: «Herren hiemsøgte Anna, at hun bleff fructsommelig», hvoraf meningen naturligvis ikke er den, at denne tilstand var en hjemsøgelse i vor forstand; i den nuværende bibel staar da ogsaa: «Herren besøgte Anna». Der ligger i dannelsen af ordet berygtet intet som tyder paa et daarligt rygte; det brugtes ogsaa i ældre tid (og endnu i svensk) ligesaa ofte om personer af godt som af slet rygte; saaledes skriver Arild Hvitfeldt: «hand vaar meget beryctet for en duelig krigsmand» (= bekjendt for at være). Og endnu er det vederfaret mig i dette land, at en bonde erklærede at han kjendte mig «af berygtelse».

Gaar det saaledes med oprindelig neutrale begreber, saa kan man ikke vente nogen bedre skjæbne for slige ord som allerede fra først af helder i en slet retning: det er med ord som med mennesker, at de som engang er kommet paa skraaplanet, gjerne daler videre. Rygges-

[1]) En levning af denne brug er «ligbegjængelse», hvorfor tidligere kun sagdes «begjængelse» (ligesom det nuværende tyske «Leichenbegängnis» i middelhøitysk hed «begencnisse»): fra den almindelige betydning «fest» er ordet indskrænket til at betegne «gravøl» (sml. tysk «Hochzeit» = bryllup, egentlig: høitid, fest).

løs f. eks. betydde i gamle dage ikke mere og ikke mindre end: skjødesløs, efterladen (ældre dansk: røgeløs, beslegtet med oldnorsk «rœkja» = røgte, passe, ænse); nu vilde nok en forsømmelig skolegut protestere mod en slig betegnelse. Medens det tilsvarende engelske «reckless» endnu har betydningen 'sorgløs, ligeglad', har det tyske «ruchlos» gjennemløbet samme bane som det nordiske ord. Naar Holberg taler om «et liderligt Portræt», saa mener han hermed kun et slurvet udført billede, og saaledes kan jo tyskerne endnu anvende ordet (f. eks. liederliche Kleidung = sjofelt antræk), skjønt de ogsaa kjender den forværrede betydning (som endog har ført til, at man med tilknytning til «Luder» skriver «lüderlich»).

Naar et ord er naad til et vist lavmaal af anseelse, pleier det at forsvinde af litteraturen og den dannede tale. Saaledes gik det i sin tid det tyske «Minne», som i den klassiske Minnesangs tid var et ædelt ord for den sjælelige kjærlighed (ordet hører sammen med vort «minde» og har grundbetydningen: det at tænke paa). I senere middelhøitysk anvendtes det fortrinsvis om den sanselige elskov og sank tilslut saa dybt at det udstødtes af sproget. Ved de gammeltyske studiers gjenoptagelse i forrige aarhundred indførtes det paany af digterne, og da i den ældre mening. Denne skjæbne rammer særlig betegnelser for visse intime gjenstande og forhold, som paa denne vis i tidens løb kan forbruge en mængde ord. Det lar sig nemlig iagttage, hvorledes sproget her stadig søger efter ubestemte benævnelser som paa en mere fjern maade antyder meningen. Efterhaanden blir imidlertid ogsaa disse udtryk altfor tydelige og maa vige pladsen for

nye, som saa igjen i sin tur undergaar samme proces. Og der sker ofte noget mere: disse ord taber gjerne ogsaa sine øvrige betydninger og dør ud. Der er noget meget menneskeligt i dette, at et tidligere uberygtet ord, som en tid har ladet sig benytte til en tvetydig funktion, mister samfundets agtelse og afklædes sine øvrige funktioner. Vi har oplevet dette ved ordet kloset, som endnu brugtes i den almindeligere betydning 'kammer' af digteren Chr. Winther, hvor han synger om «Jomfru Vaar»:

«Der er hun jo! fra sit closett
hun sagtelig fremtrıner,
saa bly og blank, saa pen og net,
bag klare sky-gardiner.»

Carl Bernhard fortæller, hvorledes en besvimet baldame bringes ind i «damernes retirade», d. v. s. aftrædelsesværelse. Den menneskelige sky for at kalde barnet ved dets rette navn fremtræder videre ved adskillige intimere klædningsstykker. Det plattyske «bukse» (egentlig: klædningsstykke af bukkeskind) har afløst det gamle norske «brok» (egentlig vistnok: bagstykke, til engelsk «breech» bagdel) og var antagelig i sin tid et ganske fint ord; nu er det langtfra at være salonmæssigt; vore damer beder om undskyldning, idet de nævner deres navn: «permissioner» (egentl. 'tilladelse', d. v. s. med Deres tilladelse), og at de helst slet ikke bør omtales, antyder de engelske damer ved at kalde dem «inexplicables» eller «inexpressibles» (de unævnelige). Vore gamle kongesagaer generede sig ikke for at berette om dronningernes silkeserker; en moderne historiker vilde ialfald ha kaldt dem «linneder», for ikke at sige «chemiser».

Overdreven høflighed sænker betydningen.

Dette rammer især titler og tiltaleord. Hvem vil nu kaldes «madam» eller «jomfru» mer, efterat «frue» og «frøken» ikke længer har finere klang end de førstnævnte titler havde før? I ældre tider bar kun adelige damer frue- og frøkennavn, ja endnu tidligere kaldtes kun fyrstedøtre for frøkener. Det tyske «Herr», det engelske «Sir» og det franske «Monsieur» viser samme udvikling. I tysk er «das Herrenhaus» (førstekammeret) en levning fra den tid da kun adelsmænd tiltaltes med «Herr» (egentlig: den fornemmere, eller: den meget fornemme). I engelsk er «Sir» foran døbenavnet (f. eks. Sir Walter Scott) endnu forbeholdt baronetter og riddere, mens det ellers i tiltale uden tilføiet navn kun sjelden bruges mellem ligestillede, men enten af en underordnet til en overordnet eller omvendt. Ogsaa i ældre dansk og norsk var «her(r)» foran døbenavnet en forret for riddere og blev det siden for prester. I Sverige dannedes der i sin tid en «ni»-forening for atter at bringe dette ord (ni = I) paa fode, idet man ellers vilde ha været nødt til uafladelig at anvende titelen. Det samme blir vel nødvendigt hos os med «de (dere)» som tiltale til flere personer hvoraf hver enkelt tituleres med «du». I Tyskland afløstes i sin tid «du» og «Ihr» som tiltale til enkelt person af «er» og «sie» (tredie person ental); men efterat disse ord en tid havde været tegn paa stor høflighed, blev de ved misbrug reducerede i anseelse, saa man saa sig nødt til at gribe til den mislige nødhjelp at anvende tredie person flertal «Sie» istedet. Endnu hos Holberg var «han» og «hun» ærbødigere end «du», mens de nu tilhører den uforskammede tone. Hvis titulerings-

uvæsenet skal vedbli at gribe om sig, gaar det vel samme vei med «De» (oversat fra tysk «Sie»). I engelsk er, som bekjendt, «thou» forlængst begrænset til kvækernes tale og det religiøse sprog; endog mellem forældre og børn bruges kun «you».

Spot og ironi nedsætter betydningen.

Et kraftigt vidnesbyrd om menneskernes ondskab er det, at udtryk for godhed ved at udtales med en understrøm af spot eller ringeagt kan anta betydning af taabelighed. Egentlig foreligger ogsaa her en slags euphemisme, men af ondartet natur, idet betoningen eller stemmens klang angir at den rosende betegnelse ikke er at forstaa efter ordlyden. Udtaler vi f. eks. udtrykket «en snil fyr» med et stænk af medlidenhed, forstaaes det straks at vi mener en enfoldig person. Et skridt videre paa denne bane er det franske «bonhomie» (godfjottethed) gaaet, idet dette altid har et anstrøg af ringeagt[1]). Enfoldig vil (som oversættelse af latinsk «simplex») egentlig sige 'enkel, oprigtig, uden falskhed' og bruges i denne betydning i Bibelen: «Værer snilde som slanger og enfoldige som duer»; til trods for denne formaning ønsker menneskerne ikke længer at ansees for enfoldige. Hvor nærliggende denne udvikling er, sees ogsaa deraf at stamordet for «enfoldig», det latinske «simplex», i engelsk har slaaet ind paa samme vei som datteren: «simple» = indskrænket af forstand. Det danske sølle («det sølle skrog, fæ» = stakkels) og det engelske «silly» (taabelig) er samme ord som «salig» og beslegtet med «sæl»

[1]) Sml. græsk εὐήθης = godmodig, dum.

(lykkelig); dets grundbetydninger er 'from, god' og 'lykkelig'. Denne betydningsforandring støtter sig selvfølgelig til den erfaring, at overdreven godmodighed gjør vedkommende til et let bytte for bedragere. Aabenbar spot ligger i vendinger som «et gudsord fra landet», «en landlig uskyldighed», udtryk som er betegnende for unge bykavallerers opfatningsmaade.

Idethele har hangen til ironisk spot og lysten til at parodiere det ophøiede ofte git udtryk en modsat betydning eller kastet over sprogets store ord et skjær af latterlighed. Ligesom forbindelser som «en fin fyr, et net selskab (tysk: eine saubere Gesellschaft), deilige sager (greier)» sedvanlig ikke lar sig forstaa ordret, saaledes lar ord som «glavind», «ganger», «prud», «bold», «mø», som engang var høipoetiske, sig vanskelig længer bruge i alvorlig stil[1]). Bedsteborger, spidsborger (tysk: Spiessbürger, egentlig: spydborger, d. v. s. medlem af borgervæbningen) og det af Ibsen persifflerede samfundsstøtte er ikke hvad de burde være: ærefulde betegnelser for en god borger, men har altid en mere eller mindre hadefuld klang. En potentat betyr jo egentlig en magthaver, men at ordet i folkets mund har en ganske anden mening, viser bl. a. omdannelsen til «poten-tater». En patron er en beskytter, men en underlig patron vil sige 'en snurrig sekser', og endnu lavere staar det tyske: ein sauberer Patron.

Det aandelige hovmod anser det almindelige for tarveligt. Slet (tysk: schlecht)[2]) betyr egentlig 'jevn,

[1]) I fransk betyr «prude» (som egentlig er hunkjøn til «preux» = prud) nu kun 'snerpet'.

[2]) Samme ord som engelsk «slight» ringe.

ligefrem' (sml. «slet mark»), og naar Chr. Winther synger: «Mine vers de var saa nette, saa vel polerede og slette», saa mener han at sige at de var glatte, uknudrede. Endnu har vi jo forbindelsen «slet og ret»; men ellers lyder verset for os mindst ligesaa tvetydigt, som naar en sagfører taler om en simpel sag, hvilket jo baade kan være en enkel eller grei sag og en lav eller daarlig sag, — to i længden vistnok uforenelige betydninger. — Gemen (tysk: gemein) er oprindelig ganske det samme som 'almindelig', og man hører ogsaa sommetider spøgende udtryk som «det gemene bedste», eller «at tjene som gemen soldat», eller «den gemene mand»; alligevel lyder det underligt i vore øren, naar fader Holberg siger: «Vedst du ikke, at gemeene Folk er allerprægtigst?»

Ved dette sidste ord spiller ogsaa standshovmodet ind, — det som har gjort «almue» (oldnorsk: almúgi, egentlig 'den store hob') til et saa utækkeligt ord, at man har fundet at maatte ombytte «almuskole» med «folkeskole». Tølper skulde egentlig hede «tørper», da det betegner en beboer af et torp, d. v. s. en landmand. Heldigvis tilhører ordets udvikling Tyskland og ikke os; men tyskerne kan igjen trøste sig med, at de romanske nationer har gjort «villanus» (engelsk: villain, fransk: vilain), som ogsaa oprindelig betyder en landsbybeboer, til betegnelse for en kjæltring.

Rivaliseringen mellem samfundsklasserne har hyppig git sig udtryk i en hønisk anvendelse af navne paa visse professioner. Naar vi kalder en klodrian for en klokker, saa er dette vistnok et minde fra hin tid da uduelige teologer afspistes med klokkerstillinger, — paa nutidens forhold passer billedet ialfald ikke. En

saapekoger (tysk: Leimsieder) for en dumrian indeholder aabenbart en snert til saapekogernes ensformige og lidet udviklende virksomhed; af samme art er det danske «tørvetriller». Heller ikke til at blæse paa horn behøves særlige aandelige gaver; heraf den overførte betydning af ordet trompeter. Pilot var oprindelig navn paa en lods (engelsk: pilot), men bruges nu kun i forbindelser som «en underlig pilot» = en raring. En pedant vil egentlig bare sige en opdrager, men det ældre opdragelsessystems smaalighed har efterladt ordet som en lidet ønskværdig arv til senere tiders pædagoger. En foragtet race var vinkelskriverne: rabulist stammer fra latinsk «rabula» — tarvelig (støiende og skrigende) sagfører; tingstud vil egentlig sige 'bistand paa tinget' (gammeldansk «stud» = støtte) og er først senere sat i forbindelse med «stud» = okse. Endnu meget lavere staar rakker, hvis egentlige betydning er 'flaaer (af døde dyr), natmand', men som nu bare er skjældsord. Mindre klart er det, hvorfor folket — ialfald i Kristiania — undertiden anvender geograf som ukvemsord. Brugen synes ikke at være meget gammel, men da jeg henvendte mig til en særdeles dygtig geograf blandt mine venner med spørsmaal om, hvorvidt den allerede eksisterede dengang han begyndte sin virksomhed, vendte han mig efter nogen betænkning ryggen. Maaske ligger forklaringen simpelthen deri, at folket ofte benytter et hvilketsomhelst fremmedord som skjældsord; jeg har saaledes til og med hørt navnet Garibaldi saaledes brugt, og «patriot» er jo ganske gjængs.

Ogsaa personnavne kan faa mindre ærefulde anvendelser. Naar vi istedetfor at sige 'hvemsomhelst'

bruger omskrivningen Per og Paal, saa skulde ingen tro, at det er apostlerne Petrus og Paulus som er ophavet til betegnelsen, men saa er det alligevel, og anledningen ligger i navnenes store udbredelse (tyskerne siger herfor: Hinz und Kunz, egentlig: Heinrich og Konrad). Idethele har navnet Per maattet overta adskillige nedsættende funktioner: en søvnigper kjendes ogsaa hos os; danskerne har Per Nittengryn for en smaalig person, Per Tot for et enfoldigt menneske. Forresten deler han arbeidet med Hans og dennes tvillingbror Jan: jfr. pralhans (tysk: Prahlhans), ladhans, klodshans, smalhans (tysk: Schmalhans); dumrian (tysk: Dummerjan), klodrian. Endnu værre er Mikkel stillet: daasemikkel (tysk: dummer Michel) og lusemikkel (tysk: Lausemichel) klinger ikke bra. Og dog ligger udgangspunktet høit nok: stamfaren er ingen mindre end selve erkeengelen Mikael, som i Tyskland blev en skytsengel hvem talrige sange feirede; efterat Mariadyrkelsen havde trængt engelen tilside, blev han et slags symbol paa den tyske landmand, en bra og godmodig, men ogsaa klodset, uvidende, dum og urenslig person: der deutsche Michel (sml. John Bull om englænderen, broder Jonathan om amerikaneren). I alle disse tilfælde ligger, som man vil se, det nedsættende mere i tilføielsen end i selve egennavnet, som kun tilsigter at betegne vedkommende som en af folkets brede lag[1]). Vanskeligere er det at sige hvorfor Erik har git den Onde selv et af hans mange tilnavne

[1]) Sml. tysk «Metze» (skjøge), kjæleform til Mechthild eller Machthild (Mathilde), egentlig om en pige af folket.

(medens der omvendt er tildelt Jens en saa misundelsesværdig stilling: «pigernes Jens»). Enkeltvis er oprindelsen af rent litterær art. Saaledes er udraabet: «Ach jeg fattige Per Erichsen!» fra Holbergs «Den Stundesløse» gaat over i folkemunde. For Holbergs «Kirsten Giftekniv» ligger derimod vel en ældre folkelig betegnelse til grund. For at damerne ikke skal føle sig brøstholdne, skal jeg yderligere nævne den billedlige brug af «madam Meier» eller «madam Sørensen», engelsk: «Mrs. Jones». En overførelse fra det ene kjøn til det andet foreligger i navnet Rasmus som betegnelse for en herskesyg kone, en som «bærer bukserne», som man siger. — Endelig et par tilfælde af særegen art. «En lykkens pamfilius» har sin oprindelse fra navnet paa et vist kort i lanter, ikke fra et personnavn. En laban har vistnok intet at gjøre med Bibelens Laban, skjønt denne herres opførsel ligeoverfor Jakob nok kan siges at ha gjort ham fortjent til hans navn: udtrykket stammer rimeligvis fra et gammelt fransk digt om en hedning ved navn Balan eller Laban. Ganske sikkert er det, at galfrans oprindelig ikke indeholder personnavnet, men det ældre danske «frans» franskmand (tysk «Franz», foragtelig benævnelse for franskmand); ogsaa hollænderne opfatter nu sit «vroolijke Frans» (gladfrans) som egennavnet.

Dette sidste eksempel fører os over til en ny iagttagelse: ogsaa hele folkeslag kan gi ophav til ærerørige betegnelser. Naar vi siger om en handelsmand, at han er en jøde, saa ved enhver hvad hermed menes. I modsætning til dette syn paa sagen er en filister blit et mindre velvilligt udtryk for en spidsborger, opkommet i tyske studenterkredse ud fra den

opfatning at studenterne var det udvalgte folk, lig Israel i gamle dage. Da de slaviske folk kaldte sig selv med det storslagne navn «de berømte», anede de mindst hvad betydning denne betegnelse skulde faa i senere tider, da germanerne tog sine trælle blandt dem. Vandalerne udmerkede sig ved sin ødelæggelseslyst, som for alle tider vil forplante deres navn i sproget. En bohem (egentl. bøhmer) er den franske betegnelse for en zigeuner (bohémien) og gik derefter over til navn paa folk uden fast ansættelse eller beskjæftigelse, endelig paa tøilesløse personer overhovedet. Paa 30-aarskrigens tid opkom betegnelsen krabat for et vildt, ustyrligt menneske, egentlig en kroat. Om en klodset og enfoldig person siger danskerne, at han er skabt som en hollænder, og englænderne bruger «Dutchman» ligedan (maaske efter fartøiernes façon). Tørkende sindt vil egentlig sige 'sindt som en tyrk'. Spansk i betydningen 'hovmodig' stammer fra det spanske grande-væsen; i ældre tysk brugtes ordet om alt ubehageligt, hvad spaniernes færd i Tyskland tilstrækkelig forklarer. Paa en slig international elskværdighed beror ogsaa udtryk som de tyske: sich französisch empfehlen, sich polnisch verabschieden, og det engelske: to take French leave, alle om at stikke af uden at ta afsked eller at betale; ligesaa vort: gjøre svenske af sig (spansk: hacerse el sueco = ikke indfinde sig til et møde).

De uskikkelige unger, den utækkelige slyngelalder og den lovløse ungdom er selv for en del skyld i, at benævnelser for unge mennesker saa ofte synker i anseelse. En pode t. eks. er egentlig en aflægger og brugtes dernæst billedlig om afkom; men nu for tiden

har ordet ikke længer denne indifferente betydning, og det støder ganske overordentlig, naar vi i vor salmebog læser:

> «Den yndigste rose er funden,
> blandt stindeste torne oprunden;
> min Jesus, den deiligste pode,
> blandt syndige mennesker grode.»

En knegt er oprindelig en ung mand (jfr. rideknegt, landsknegt = lanseknegt), men de unge mænd vil nok nu ha sig frabedt en betegnelse som nærmest synes at passe for tyveknegte. En spidsbub (tysk: Spitzbub, ældre: Spitzhut, saa kaldt fordi landstrygerne gjerne bar tresnudede hatte) indeholder det tyske «Bube» = 'en gut', dernæst 'en slyngel'. Det engelske «knave» er samme ord som tysk «Knabe» (gut), men har faat betydningen 'kjeltring'. Hvorledes det er gaat med det franske «fille» (pige), har vi før seet.

Dette sidste ord bringer mig ind paa en anden kjendsgjerning som ikke er til ære for det mandlige kjøn, skjønt den ubestridelig beviser, at det er mændene som behersker ogsaa sproget. Jeg mener det faktum, at benævnelser for kvinder — ja endog for hundyr — har en langt sterkere tendens til at tabe i respektabilitet end de tilsvarende mandlige. Men hvem anden end manden skulde det være som kaster stænket? Undersøger vi hvad der er blit af det oldnorske par «karl — kerling», saa finder vi at det første ord har spaltet sig i to: «kar» = voksen mand og «kall» = gammel mand; men ingen af dem har den biklang af ringeagt som ordet kjærring. Ikke anderledes er forholdet mellem kvindfolk og mandfolk, skjønt man nok i allersidste tid kan høre kvindesagens forkjæm-

persker forsøge sig med et foragteligt «mandfolkeagtig», brugt exprès om mænds optræden. Ikke bedre er det gaat fruentimmer, — for ikke at tale om ord som «tøs» eller svensk «kona» eller tysk «Dirne» (samme ord som vort poetiske «terne»), osv. — allesammen oprindelig uden spor af noget nedsættende i sin betydning. — Om hunnen af dyr gjelder, som nævnt, ganske det samme. Da man i sin tid for et hunsvin indførte det latinske ord purke (latinsk: porca), var det øiensynlig fordi dyret af en eller anden grund trængte et nyt navn. Desværre forstod det ikke at bære sit høifornemme navn med ære, og sagen stiller sig for tiden saa uheldig, at dette meget nyttige dyr maa savne en anstændig benævnelse i vort bysprog, mens danskerne dog har sin «so». Langt bedre skjæbne har hundyret af hesteracen havt. Rigtignok er ogsaa dets gamle navn mærr blit uanvendeligt i høiere stil; men det har i ordet «hoppe» fundet en afløser som dyret endnu kan være sig bekjendt. Naar bikkje er et simplere ord end «hund», saa er grunden den at det egentlig betyr 'tispe', saaledes som endnu i vore dialekter og i engelsk (bitch).

Naar Hjalte Skjeggesøn paa det islandske Alting i aaret 999 spottende kaldte gudinden Frøja for en «tæve», eller naar det engelske «bitch», ligesom dansk «tæve», ogsaa betegner en 'tøite', saa foreligger igjen et andet fænomen: haanlig overførelse af udtryk tilhørende dyrelivet paa mennesker. Med tanke paa visse dyrs mest fremtrædende egenskaber kalder vi en efterligner for en abekat, en svær og klodset person for en bjørn, et urensligt menneske for en gris, en feig person for en hare, en dumrian for fæ, faar, naut, æsel

samt med et adjektiv for hestedum. Hvor gammel benævnelsen «ræv» for en falsk og listig mand er, viser det nye Testamente, hvor Kristus med sigte paa Herodes Antipas siger: «Gaar hen og siger den ræv osv.» De latinske klassikere bruger ofte æslet som symbol for taabelighed; «jeg vilde være et æsel, om jeg trodde dette», siger Cicero. Rakkermær er det tyske «Ackermähre» (ploghest) under tilknytning til «rakker»; endnu Holberg skriver: «Fanden ta Nille, den Akkermær». Ogsaa fra fuglenes verden hentes skjældsord: en papegøie er en efterplaprer, en gaas et taabeligt fruentimmer (i engelsk ogsaa en ditto mand). Navnet dompap har egentlig intet at gjøre med adjektivet 'dum' (det tyske «Dompfaff» betyr egentlig domprest: fuglens røde dragt med sort krave ligner domherrernes), men at fuglen er blit anset for særlig enfoldig, ser vi ogsaa af tysk, hvor «Gimpel» (en dompap) bruges paa samme maade. En grønskolling hed oprindelig 'grønskalling', hvilket vil sige en fugl med grønt skal paa næbbet, saaledes som nyklækkede fugleunger har (tysk: Grünschnabel og Gelbschnabel). Derimod har fiskene kun git sparsomme bidrag til ukvemsordenes talrige skare, skjønt vi jo ynder at tale om en ækkel fisk, en væmmelig fisk, o. desl. Tosk som tiltaleord stammer rimeligvis ikke fra den bredflabbede fisk, men hører sammen med «tosse» og «utyske»: turserne ansaaes jo for taabelige (jfr. «bytting»). I lys af denne udvikling blir det ogsaa forstaaeligt, hvorfor udtryk som «vom» for en stor mave, «holde sin kjæft, sin snabel», «gi en én paa trynet», osv. aander foragt: de er alle hentede fra dyrene.

Endelig kan en *falsk tilknytning* gi et ord et skjær af tvetydighed som kan være tilstrækkeligt til at bringe det paa proskriptionslisten. Naar saaledes *vandhus* er gaat af mode som betegnelse for et «W. C.», saa tør nok den omstændighed ha været medvirkende at første led førte tanken hen paa en vis slags vand; ordet heder imidlertid i oldnorsk «vandahús», d. v. s. stavehus (sml. «liljevaand»). Talemaaden *gaa over skrævet* er ganske ensbetydende med «at gaa over stregen»; til grund ligger det plattyske «schreve» streg. At *komme paa potten* burde ha hedt «at komme paa gryden»; udtrykket er hentet fra det franske arbeidersprog, hvor «être sur le pot» vil sige at leve paa andres bekostning, og bruges om dem som midlertidig er uden beskjæftigelse (sml. ældre dansk «grydebroder» = snyltegjest). *Hofsnog* lyder for os ganske ligt «hofkryb», skjønt det egentlig ikke indeholder «snog» i betydningen 'orm', men en afledning af verbet «snoke» = 'snake, snige sig til', hvilket da ialfald gir en lidt lysere mening.

Der er endnu en vigtig proces ved hvilken ord kan synke i værdi; men denne skal her kun antydes, idet dens behandling vilde kræve et eget kapitel. Et ord kan nemlig trykkes ned ved konkurrance med synonymer, mellem hvilke der i tidens løb meget hyppig indtræder en fordeling efter rangfølge. *Kaptein* f. eks. betyr egentlig 'høvedsmand' — det er afledet af latinsk «caput» (hoved), ligesom «høvding» af «hoved» — og bruges i denne betydning endnu hos Kingo: «Capitan, herre Gud Fader», — hvilket nu synes os en lovlig lav titulatur. Her har ord som «oberst» (egentlig: den øverste) og «general» (egentlig: capitaine

général, d. v. s. overkaptein) seiret i rangstriden. Ligedan er det gaat med «oberst» i forhold til «general»: i ældre tysk var «Oberst (Obrist)» betegnelse for hærens øverstbefalende, indtil det nyindførte franske ord fordrev det fra denne stilling.

Ligesom vi ovenfor fandt modsatte tendenser virkende ved siden af hinanden (besmykkende eller maliciøs mildhed i betegnelsen, velvillig eller ironisk høflighed), saaledes har ogsaa ordenes degradation sit modstykke i deres forædling. Jeg inddeler ogsaa her efter aarsagerne.

Ved spøgefuld anvendelse kan endog rene smædeord faa en lysere farve. Gavtyv er det tyske «Gaudieb» (en forslagen tyv), men kan nu hos os overhovedet ikke bruges om en virkelig tyv; det ensbetydende danske gavstrik beror paa sammenblanding af «gavtyv» og «galgenstrik» (en som fortjener strikken). Paa lignende vis forholder det sig med tiltaleformer som «din skjælm, din skøier, din lille skalk», ja endog «dit lille trold». Ad denne vei — jfr. det kjælende «jenta mi» — er det vistnok, at ordet jente (gjente, oldnorsk: genta) har afført sig det nedsættende som oprindelig klæbede derved; den ældste betydning er nemlig 'kokette', idet det hænger sammen med «at gantes», d. v. s. fjase med det andet kjøn; i svenske dialekter har det endnu en foragtelig klang.

Forglemmelse af grundbetydningen kan gi et ord adgang der hvor det ellers vilde blit holdt udenfor. Adskillige af mine ærede læsere som bruger det folkelige udtryk hele sulamitten i samme betydning som det ligesaa folkelige «hele smalan», vilde kanske anse det for upassende, ifald de vidste eller erindrede

at Sulamit er den bibelske person i hvem fortolkere har seet et symbol paa Kristi menighed. Endnu værre stiller forholdet sig ved de oprindelig obscøne ord Kirsten giftekniv (hvor «kniv» er membrum virile) og hundsvott (egentlig = vulva canina, af tysk: Hundsfott). «Skidden» (egentlig: beskidt) og engelsk «dirty» (oldnorsk: dritinn) hører ogsaa hid.

I atter andre tilfælde foreligger en *bevidst besmykkelse af en anstødelig vending*. Saaledes ved udtrykket «ta bladet fra munden», hvor ved «bladet» oprindelig menes figenbladet, og «munden» er en senere eufemistisk og temmelig meningsløs tilføielse; nærmere herom vil findes i afsnittet «Sproglige mærkværdigheder». I forsikringer og udraab forvanskes Guds og djævelens navne meget almindelig til det ukjendelige; f. eks. «aa gid» (for: o Gud), «dægeren» (for: djævelen).

Ved *kulturens almindelige bevægelse* kan oprindelig lave sysler ophøies til fornemme. Dette er grunden til, at flere af nutidens høieste titler har en langt ringere grundbetydning. Marskalk f. eks. betyr egentlig 'hestetjener, staldkarl', idet det er sammensat af et gammelt ord «mar» — hest (hankjøn til «mærr») og «skalk» = tjener (jfr. «øienskalk» øientjener); som betegnelse for de fyrstelige hofstaldmestre er det at titelen er steget i anseelse (sml. fransk: connétable, egentlig 'staldgreve'). Seneskalk (seneschal) betyr gammel tjener.

I denne kulturbevægelse har digtere og tænkere spillet en fremragende rolle som folkets opdragere gjennem sprogets formidling. Gjennem dem fyldes ordene med poesi, de blir rige paa indhold ved de idéassociationer hvormed de store aander forlener dem. Dem skyldes det fornemmelig, at sproget, trods men-

neskenaturens megen lavhed og skrøbelighed, dog stadig hæver sig til høiere og renere sfærer. Herunder gir hver nation sit bidrag til den almene fremgang; og ligesom enkelte forestillinger i et land har større magt over sindene end i et andet, saaledes er ogsaa deres udtryk der i samme forhold rigere. Man søger forgjæves i det franske sprog et ord som kan gjengi al den poesi og inderlighed som er uadskillelig forbundet med det engelske «home» (hjem); og omvendt kan «native country» i de kosmopolitiske engelskmænds mund langtfra siges at svare til fransk «patrie» (fædreland). Mange af de dybe og dunkle ord for gemyttets rørelser og stemninger som tyskerne har forsynet os nordboere med, er uoversættelige i franskmændenes eller englændernes klare og logiske sprog. Ord som «jul» eller «faste» opvækker høist forskjellige forestillinger i de forskjellige lande.

Blandt de store kulturbevægelser som har virket fornyende paa nationernes sprog, indtar de religiøse den første plads. Ved kristendommens indførelse undergik vort sprog, lig alle andre, en omdannelses-proces. For missionærerne stod jo kun to veie aabne, ad hvilke de kunde gjengi de nye forestillinger, nemlig enten at benytte uforandret de eksisterende ord og heri indlægge den renere opfatning, eller ved ordsammensætning at skabe nye udtryk for de nye begreber. Ad denne sidste vei er vort sprog blit beriget med ord som «samvittighed» (latinsk: conscientia), «forsyn» (latinsk: providentia), «opbyggelse» (latinsk: ædificatio, begrundet i betragtningen af menneskeaanden som Guds tempel), hvilke udtrykker begreber som hedendommen ikke kjendte. I andre tilfælde havde vistnok det gamle

sprog betegnelser for nogenlunde tilsvarende idéer, men disse spillede i den hedenske sædelære en ganske forskjellig rolle. Ordet næste f. eks. betegnede i hedendommen kun en nabo, men antog som oversættelse af latinsk «proximus» et nyt indhold, betinget af den kristelige opfatning af alle mennesker som brødre. Dyd (oldnorsk: dygð) vil egentlig sige 'dygtighed', men har i den kristelige etik en ganske forskjellig mening (svarende til latinsk «virtus»). Begreber som ydmyghed, selvfornegtelse, forsonlighed var ikke helt ukjendte for vore hedenske forfædre, men de betegnede ikke en mands dyder. En hedensk helt skulde være stolt og fuld af selvfølelse; det var hans pligt at hævde sin personlighed og at hævne alle fornærmelser. Her havde missionærerne en meget vanskelig opgave; der var ikke andet for, end at adle de foragtede egenskaber til ridderdyder ved at hæve deres betegnelse. De gjentog herved den fremgangsmaade som de første forkyndere havde fulgt. For begrebet 'ydmyg' t. eks. brugte disse nedsættende ord af det græske og latinske sprog (t. eks. latinsk «humilis» = lav, ringe); vort ydmyg (oldnorsk: auðmjúkr) betyr egentlig 'som let blir myg', og havde fra først af en lidet tiltalende klang for de stridslystne nordboer. Og endda stillede forholdet sig gunstigere hos os end i Tyskland. De tyske missionærer kunde ingen bedre oversættelse finde for 'ydmyghed' end «Demut», som egentlig betyr trællesind («de»- er beslegtet med «tjener»); men at trællesind blandt fribaarne mænd ikke egentlig var betegnelse for nogen dyd, siger sig selv. Overhovedet kaster studiet af disse missionæroversættelser paa adskillige punkter et skarpt og interessant lys over forholdet

mellem den gamle og den nye livsopfatning. Ogsaa for senere tiders kulturhistorie yder betragtningen af de religiøse betegnelser ikke ringe belærelse. Hvor lidet kristendommen i virkeligheden blev en livsmagt i vort land i den tid vort gamle sprog sad i høisædet, viser bl. a. den vanskelighed som oftere er forbundet med at skaffe virkelig hjemlige og høitliggende landsmaalsord for religiøse begreber. 'Haab' f. eks. udtrykkes her ved «von»; men «von» ligger utvilsomt en grad lavere end «haab», det betegner væsentlig udsigt til noget, forventning om noget. Kristendommens lyse og freidige haab synes at ha havt vanskeligt for at bli rigtig hjemligt i Norge.

De sproglige udtryk for sindsbevægelser.

Det kunde synes som om sprogforskerne tilstrækkelig længe har været optaget af videnskabens begyndelsesgrunde, af lydenes forandring og formernes forfald. De destruktive elementer i den menneskelige tales historie har overskygget de opbyggende. Over lovprisninger af de gamle grammatiske systemers formelle rigdom har man været tilbøielig til at glemme at sproget, trods alt, dog har holdt skridt med tankens fremgang. Dette er aabenbart allerede paa det grammatiske omraade, men det er navnlig en lysende kjendsgjerning i betydningens udvikling. Men denne har hidtil altfor lidet været gjenstand for metodisk behandling, til trods for at dens almindelige interesse er langt høiere end den som knytter sig til sprogets formelle side. Her er det at der af lingvistiken lar sig uddrage virkeligt tankestof, iagttagelser som kan tjene til næring for refleksion og spekulation.

Betydningens historie hænger paa det nøieste sammen med kulturens; menneskehedens voksende erfaringer og nye opdagelser kræver sine betegnelser, og

disse hentes næsten altid fra det forhaandenværende ordforraad, oftest ved en udvidet brug af eksisterende ord. Saaledes omfatter semasiologien (læren om betydningens udvikling) paa en vis maade alle specialvidenskabers historie og forudsætter kjendskab til den; deraf for en stor del dens vanskelighed.

Overalt hvor det gjælder at gi udtryk for abstrakte forestillinger, er sproget henvist til omskrivninger. *Alt hvad der som lidenskab rører sig i vor sjæl, betegnes enten ved de fysiske (synlige eller følbare) virkninger eller ogsaa* (skjønt langt sjeldnere) *ved en sammenligning.* Gemytsbevægelsens virkelige væsen lar sig ikke erkjende ved menneskelige midler og derfor heller ikke udsige i ord; ogsaa om den menneskelige natur gjælder Hallers ord: «In's Innere der Natur dringt kein erschaffener Geist; glückselig wem sie nur die äussre Schale weist.»

De synlige eller følbare virkninger af affekterne er de samme som de der fremkaldes af fysiske aarsager: kulde kan frembringe gysen ligesaa fuldt som frygt kan gjøre det, nydelse af vin kan skabe en glad stemning, fluesop raseri, sygdomme tilsvarende sindstilstande. Enkelte fysiologer gaar endog saa vidt, at de betegner hypotesen om de rent sjælelige affekter som overflødig. Det blir da forstaaeligt, at sproget fra først af ikke synes at ha skjelnet mellem legemlig og aandelig affekt; og endnu forbinder jo et ord som f. eks. «smerte» begge forestillinger.

Medens den symptomatiske navnegivning beror paa en identificering af aarsag og virkning, skyldes den metaforiske betegnelse fantasifulde sammenligninger, hvorved en eller anden lighed skaber et billedligt ud-

tryk for affekten. Disse metaforer er temmelig talrige og hentede fra de forskjelligste sfærer. Alligevel er det at anbefale, at man altid anstiller en nøiagtig undersøgelse om ikke fysiologiske forhold har været medvirkende ved deres tilbliven. Det er nemlig en udbredt fordom, som selv velstuderede folk er henfaldne til, at anse sprogets fraseologi mer eller mindre for billeder eller «talemaader», et dunkelt ord hvorved man tænker paa en omskreven betegnelse som ikke rammer sagens kjerne eller som idethele savner dybere grund.

Jeg skal først nævne nogle sikre eksempler paa *sammenligninger*. Fra tonernes verden stammer den for tyskerne eiendommelige benævnelse stemning, ligesom «nedstemt» og «forstemt» («stemme overens med» er derimod kommet fra de gamle grækere). Fra farvelæren er talrige affektsbetegnelser laant; farvens overførte betydning betinges af det indtryk den gjør paa sanserne. Vi taler om et lyst eller mørkt sind; franskmændene om un noir chagrin, un ennui noir; englænderne siger to be in the blues om at være i rigtig daarligt humør, to be in a brown study om at være fordybet i tanker; den grønne farve tiltaler øiet, derfor kan tyskerne sige einem grün sein i betydningen 'være en gunstig'. Kummer betyr egentlig 'grus, belemring, alt hvad der fylder op', saaledes som man kan se af de franske laanord décombrer og encombrer. Omvendt vil oprømt (tysk: aufgeräumt) egentlig sige 'opryddet', f. eks. om et værelse. Bedrøvet hører sammen med det tyske trübe 'grumset'.

Mindre sikker stiller sagen sig ved overførelser fra smagens gebet. En ren metafor er rimeligvis det en-

gelske disgust 'afsky', egentlig 'afsmag'. Naar vi derimod bruger sur og engelskmændene surly i betydningen 'grætten', eller naar vi taler om en «bitter sindsstemning» og romerne anvendte acerbus paa lignende maade, tør forholdet være et andet, ifald den paastand medfører rigtighed at sørgelige indtryk kan fremkalde en bitter smag i munden (som en følge af den ved afsondringernes formindskelse frembragte tørhed). Ogsaa ordet smerte turde herved finde sin rette forklaring, idet det er urbeslegtet med det latinske mordēre 'bide' (f. eks. om krydderier som bider paa tungen). Men naar grækerne af ἡδύς 'sød' danner ἡδονή 'lyst, fornøielse', har vi aabenbart igjen en af modsætningsforholdet til 'bitter' fremkaldt metafor. Uden antagelse af overførelse forklares betydningsudviklingen i ordet væmmes, som hører sammen med latinsk vomere 'at spy', idet ogsaa ubehagelige indtryk kan bringe nervøse mennesker til at kaste op. Fra mæthedsfølelsen stammer engelsk sad 'trist', som er samme ord som tysk satt 'mæt'; her har vi vel en forbytning af aarsag og virkning: den triste mangler gjerne appetit. Derimod indeholder det bibelske «mæt af dage» et billede. Tyngdefølelsen har git anledning til udtryk som «tungt, let sind»; latinsk gravis betyr 'tung' og 'alvorlig', og heraf kommer det engelske grief 'sorg'. Her foreligger en rent fysiologisk betegnelse. Sorgen ledsages almindelig af en følelse af træthed; den som bærer paa en tung sorg, føler sig «nedtrykt» (eller «nedslagen»), han er «overvældet» (eller «knust») af dens vegt, mens den glade «føler sig let». Som en følge af at den «latente innervation» af musklerne svækkes, «hænger han med hodet» eller

«nedbøies»[1]). Naar vi siger om en person, at han skummer af raseri, saa er dette i de fleste tilfælde vistnok intet andet end en overdrivelse, men selve udtrykket hviler dog paa et faktum, det nemlig at heftig vrede kan fremkalde fraade. Ikke engang en tilsyneladende saa ligefrem hyperbel som talemaaden græde blod savner fysiologisk grund, idet taarerne hos hysteriske mennesker virkelig kan anta en rødlig farve ved blodudtrædelse. Et udtryk som indædt raseri, om den tause eller afmægtige vrede, er nu for de fleste blit en halvdunkel «talemaade», idet den ikke længere hos dem fremkalder tanken paa de sammenklemte tænder hvorved man ligesom bider eller æder raseriet i sig (sml. tysk den Schmerz verbeissen).

I det hele beror den langt overveiende del af affektsudtryk paa *symptomatisk fremstilling*, hvorved altsaa forstaaes at betegnelser for handlinger eller fysiologiske fænomener som regelmæssig ledsager en vis sjælstilstand, anvendes som navn paa vedkommende affekt. For os nordmænd er det af særlig interesse at bemerke det intime forhold hvori denne art af navngivning staar til vore sagaers fremstillingsvis. De gamle fortællere, som idethele lagde megen vegt paa beskrivelse af personernes ydre, nævnte heller de sjælelige tilstandes sanselige kjendetegn end disse tilstande selv; endog hvor disse symptomer beror paa forstillelse, siges dette ikke: at gjennemskue aarsagerne overlades tilhørernes skarpsindighed. Et klassisk eksempel er skildringen af Lodbroksønnernes følelser, da de modtog efterretningen om farens grufulde død i ormegaarden. Man

[1]) Sml. C. Lange: «Om Sindsbevægelser».

maa beklage, at denne stilart i nutiden saa almindelig er afløst af den direkte udtryksmaade.

Studiet af affekternes udvortes kjendetegn var tidligere omtrent udelukkende i hænderne paa fysiognomikere, som kun havde lidet kjendskab til sprogvidenskab (først i den seneste tid har fysiologerne begyndt at beskjæftige sig med emnet). Følgen heraf er, at mangfoldige herhen hørende ord og vendinger endnu venter paa sin fulde forklaring. Selv i et saa udførligt arbeide som *Darwins* «On the Expression of the Emotions» vil en sprogforsker forgjæves søge oplysning om en stor del ytringsformer som har sat sig merker i sprogene i skikkelse af faste formler. Nuanceringen er aabenbart rigere end forfatterens erfaring. Og er det paa den ene side saa at sprogvidenskaben her kan træde supplerende til, saa har den paa den anden side tilfredsstillelsen af at finde at fysiognomikens resultater overalt viser nøiagtigheden og finheden af de folkelige iagttagelser paa dette omraade. Saaledes danner den sproglige undersøgelse en slags kontraprøve paa den fysiologiske, som den bekræfter og forsyner med yderligere materiale til kritisk prøvelse.

Den sanselige grundbetydning af de indogermanske benævnelser for glæde og sorg, kjærlighed og had, frygt, vrede osv. er for størsteparten ukjendt; deres oprindelse ligger hyllet i urtidens mørke. Men der er nyere lag af saadanne ord som for sprogforskeren er mere gjennemsigtige, og folket danner den dag idag udtryk for affekter hvor de to betydninger, den egentlige og den overførte, gaar side om side, hvor oprindelsen altsaa ligger aabent i dagen. Grunden til denne evige fornyelse af nomenklaturen er ikke vanskelig at

indse; den ligger just deri at den anskuelige grundbetydning gaar tabt, hvorved betegnelsen blir et navn og intet andet. Talte nu sproget udelukkende til forstanden, vilde dette forhold kun være en fordel, idet en saadan nomenklatur vilde la idéen træde frem i sin renhed, utilsløret af alle biforestillinger. Men sproget vil ikke alene oplyse forstanden, det vil ogsaa tiltale hjertet og bevæge fantasien; det har foruden sin prosa ogsaa sin poesi, og denne er det malende udtryk. Saalangt vi kan se tilbage, har de indogermanske sprog dannet disse metonymiske betegnelser for affekterne paa væsentlig de samme maader, og der er ingen grund til at anta at forholdet nogensinde har været anderledes. Derfor er paa dette omraade, som paa saa mange andre, den nuværende tilstand, som ligger i fuldt dagslys, en rettesnor for bedømmelsen af de ældre, hvor erkjendelsens kilder flyder sparsommere.

De ydre tegn hvorved sindsbevægelserne aabenbarer sig, inddeles af Darwin i tre grupper. Først kommer viljeshandlinger som har en vis af affekten bestemt formaalstjenlig hensigt, som naar en vred mand knytter haanden. En række saadanne handlinger er i aartusenernes løb blit sædvanemæssige og gjentages, om end afsvækkede, naarsomhelst en lignende sindstilstand indtræder. Saa har vi de af nervesystemet fremkaldte ydre fænomener, som f. eks. skamrødmen. Disse er i sin oprindelse uafhængige af viljen, men er efterhaanden i alt større udstrækning blit dens herredømme underkastet, saaledes at de efter ønske kan undertrykkes eller simuleres (f. eks. panderynken). Den tredie gruppe udgjøres af gestus og mimik som lar sig forklare ved modsætningens princip, idet de hverken

direkte tjener noget formaal eller er udslag af følelsernes indflydelse paa nerverne, men beror paa en vis instinktiv tilbøielighed til bevægelser af en modsat natur af de omtalte, som udtryk for modsatte sindstilstande. Disse handlinger er ikke saa naturbundne og optræder ikke saa regelmæssig som de andre. For vort øiemed er det hensigtsmæssigt at opstille endnu et fjerde princip, det symbolske (uden at jeg hermed vil ha benegtet, at der ogsaa her tildels kan ligge noget fysiologisk til grund). Af de sindbilledlige handlinger beror en større del paa overførelse fra sansningens til følelsens sfære. Næserynkningen f. eks. er egentlig en af ond lugt fremkaldt uvilkaarlig bevægelse, men er gaat over til et symbol for væmmelse, afsky og foragt. S p o t og s p e har begge grundbetydningen 'spytning', lat. d e s p u e r e betyder baade 'spytte ud' og 'forsmaa': fra at betegne den handling hvorved munden skiller sig af med daarlig føde, er altsaa spytningen blit et tegn paa ringeagt, saaledes som vi daglig kan se den praktiseret af gadens gutter og forresten rundt den ganske jord. Andre symbolske handlinger er af mere eller mindre konventionel art, som haandslag og visse anvendelser af kysset.

Som fremkaldt af naturlige aarsager er de fleste affektssymptomer fælles for den hele menneskehed og har paa de forskjelligste steder afgit analoge betegnelser. Sammenligner vi f. eks. vor sprogklasse med den semitiske, finder vi beggesteds vreden betegnet som en fnysen eller sterk pusten: i raseriet udvides jo næseborene og luften stødes ud gjennem dem. I hebraisk betegner saaledes ăf baade 'næse' og, som et slags forkortet udtryk, 'vrede'. Eller den betegnes som en

ophedning eller opflammen, som i hebr. ḥ â r â' og ḥ ê m â' og i vort h i d s i g (af tysk h i t z i g 'hed') og engelsk i n a h e a t, hvortil kommer vendinger som r y g e n d e s i n d t, engelsk i n a f u m e (egentl. 'damp'). Ogsaa foragt kan beggesteds betegnes ved blæsning, men denne er af anden art end vredens: det er den haanlig bortblæsende virksomhed af de fremskudte læber; heraf udtrykket b l æ s e a d n o g e t, og her ligger vel ogsaa grunden til at ord som p y t, f y, b a h begynder med en læbelyd. Frygt betegnes i begge sproggrupper som en skjælven; saaledes hører latinsk t e r r o r sammen med t r e m o. Hebr. b â l á g betyr 'at være glad', men oprindelig 'at straale'; ligeledes betyr oldnorsk g l a ð r ogsaa 'straalende': de lysende øine er jo glædens bedste udtryk. Ordet n a a d e betegner egentlig at bøie sig imod en, og det samme er tilfælde med hebr. ḥ ê n.

Saadanne i dagen liggende ytringsformer som de nævnte er naturligvis vidt udbredte og har øvet en bestemmende indflydelse paa navngivningen. Men de veie ad hvilke tingene faar navn, er mangfoldige, og man kan ikke vente overalt at finde de samme faste betegnelser. Endnu i langt høiere grad gjælder det om de mindre udprægede affektssymptomer, at deres optræden i sprogene er sporadisk. Her fordres der en finere iagttagelse, og det er derfor ofte kun de mere udviklede sprog som kjender dem. Jeg skal først nævne et par eksempler som er af interesse fordi de viser den skarphed som udmerkede vore egne forfædres observation af personernes ydre væsen. En liden gestus som man kan se hos grætne børn, bestaar deri at de hæver i veiret den mod vedkommende vendende skulder, hvorved de trækker sig lidt væk fra

ham. Denne gestus har, saavidt jeg ved, blandt nutidssprogene kun engelsk fæstnet som en formel; men det oldnorske skjóta ǫxl við e-n svarer nøiagtig til det engelske show one a cold shoulder som udtryk for mishag eller misfornøielse med angjældende. Ogsaa de gamle jøder benyttede en saadan vending; Nehem. 9,29: «og de trak modvillig skulderen tilbage og forhærdede sin nakke og hørte ikke» stemmer ganske nøie med en skildring i Fóstbrœðrasaga: «Tordis gjorde et kast med nakken og trak skulderen bort fra Tormod, saaledes som kvinder pleier at gjøre, naar noget hos mændene mishager dem.» — De fleste vil ha bemerket hvor mange mænd der har for vane at stryge sit skjæg naar de føler sig smigret eller inderlig tilfredse. I Goethes Faust siger Valentin ved tanken om sin søsters fortræffelighed: «ich streiche lächelnd meinen Bart». Paa ganske samme vis heder det i Eddaen: «da lo Jormunrek og strøg sig om skjægget»; han ligesom karesserer sig selv. — Et sidste eksempel som jeg skal anføre, har mere en fysiologisk interesse. Som bekjendt samler der sig, paa grund af tankens indflydelse paa nerverne og gjennem dem paa spytkjertlerne, ofte en vædske i munden naar man tænker paa noget lækkert. I overensstemmelse hermed betegner vi en sterk begjærlighed ved at sige at en «sikler efter noget» eller «hans tænder løber i vand efter det». Ogsaa de gamle romere havde gjort denne iagttagelse, som de udtrykte saaledes: salivam hoc movet 'det fremkalder spyt'.

Den betragtning jeg udgik fra: at den større del af disse handlinger, som medfødte eller arvede, er fælles tilbøieligheder for den hele menneskehed, trænger

at suppleres ved en anden: disse tilbøieligheder kan modvirkes af den menneskelige vilje, de kan ved en tilvant anstrengelse beherskes og undertrykkes. I henseende til udviklingen af denne sidste evne afviger de forskjellige folkeslag meget fra hinanden; de livlige romanske nationer f. eks. anvender gestus i langt videre udstrækning end englænderne, hos hvem legemets ro hører med til selvdisciplinen. I overensstemmelse med denne stigende evne til selvbeherskelse staar det, at mange gestus efterhaanden er blit afsvækkede eller endog ligefrem er forsvundet fra kultursamfundet, undertiden efterladende som et forstenet minde om sit liv en stivnet sproglig formel. Sandsynligvis af hensyn til mandighedens fordringer er surmulen blandt civiliserede folkeslag nu omtrent ganske indskrænket til børn og bortskjemte skjønheder, medens den i andre verdensdele ogsaa er hyppig blandt mænd (og blandt aber). Her ligger grunden til at det franske boudoir (som man smagfuldt har gjengit ved «furtekove») er blit betegnelse for en dames kabinet. En lignende bevægelse synes at ha fundet sted ved haansmilet. Dettes grundkarakter bestaar efter Darwin deri at hjørnetanden afdækkes paa den ene side af munden, idet overlæben løftes, saaledes som man tydeligst ser det hos snærrende hunde. Men denne grimace er i tidens løb blit altid svagere og sjeldnere blandt den hvide race, rimeligvis paa grund af dens uskjønhed, og herved er hele haansmilets natur blit mindre udpræget, mindre adskilt fra det almindelige smil. Ikke desto mindre udviser adskillige ord for at spotte grundbegrebet «vise tænder», uden at der er grund til at tro at der foreligger nogen overførelse fra dyreverdenen

(det skulde da være ved engelsk sneer 'spotte', som er samme ord som vort «snærre»). Saadanne ord er f. eks. det oldnorske glotta (við tǫnn), egentlig 'gløtte paa tanden', landsmaalets glise, dansk grin (= gjøn), engelsk grin og fleer (samme ord som vort «flire»).

Eftersom den menneskelige vilje erhverver et stedse større herredømme over legemets bevægelser, forekommer det alt hyppigere at gestus anvendes i tilfælde hvor de ikke spontant fremkaldes af en affekt, nemlig i den hensigt at simulere denne sindsstemning; saaledes f. eks. ved næse- og panderynkning. Paa grund af denne stigende evne til forstillelse har de ydre manifestationer af sindets bevægelser kunnet anta en modificeret betydning. Saaledes er haanlatteren ikke det egte og umiddelbare udtryk for behag, men en skuespillers forsøg paa at fremstille aarsagen som saa ubetydelig at den kun kan opvække munterhed. Paa lignende maade forholder det sig med det spottende eller medlidende smil, som efterhaanden har fortrængt det egentlige haansmil; enhver føler forskjellen mellem at «smile ad en» og at «smile til en»; hos enkelte folkeslag er smilet ligefrem blit fast udtryk for foragt.

I andre tilfælde er der mere specielle grunde for den nuancerede betydning af samme bevægelse. Naar f. eks. de gamle grækere anvendte udtrykket ryste paa hodet (κινεῖν κάρη) som betegnelse for mishag og uvilje, medens det hos os oftere er tegn for negtelse end paa misbilligelse, foreligger her vistnok en svag differentiation af oprindelig ensbetydende bevægelser. Forholdet er det, at det vertikale nik er udbredt næsten over den ganske jord som tegn paa

bekræftelse og billigelse, medens det modsatte hos de forskjellige folkeslag udtrykkes snart ved at kaste hodet tilbage, snart til den ene side, snart først til den ene side og saa til den anden. Hos grækerne og romerne er saaledes ἀνα-νεύω og renuo (eller abnuo), som egentlig betyr at kaste hovedet tilbage, modsætning til κατα-νεύω og adnuo 'tilnikker'; bifald betegnedes altsaa ved en bevægelse henimod vedkommende person, negtelse eller afslag ved at trække sig tilbage fra ham. Følgelig har grækerne her udnyttet en oprindelig dobbelthed til sprogets og mimikens berigelse. — Ved næserynken betegnes nu en med væmmelse eller ubehag blandet foragt eller misfornøielse. Paa samme vis bruger Horats udtrykket nares corrugare om at rynke paa næsen af væmmelse. Men ellers anvendte romerne udtryk for at slaa krøller paa næsen som betegnelse for spot: suspendere naso (adunco) og naribus uti er at spotte. Forskjellen er dog ogsaa her særdeles liden: Quintilian siger ligefrem, at ved næsen — hvorved menes det samme som ogsaa kaldes uncæ nares, den ved rynkningen bevirkede næsekrumning — betegnes spot, foragt og væmmelse. Betydningen 'spot' er da aabenbart den afledede. — Medens i disse tilfælder nuancerne kun er ubetydelige, er der en anden gestus som i forskjellige sprog har ligefrem modsatte betydninger. Dette er fingerpegningen. Vor talemaade pege fingre ad en skulde egentlig hede: pege med fingre = tysk mit Fingern auf jemand zeigen (sml. engelsk point one's finger at one). Ved denne gestus, hvoraf en afledet form foreligger i gadegutternes bekjendte maade at «gjøre lang næse» paa, antydes

nu altid spot eller foragt. I modsætning hertil betyr det latinske monstrari digito at være berømt. Forklaringen er let at finde: en mand kan udpeges saavel for sine fortrins som for sine lyders skyld.

For betydningens historie er det et meget vigtigt faktum dette at forskjellige affekter kan ha samme ytringsform; herved opstaar nemlig afvigende betydninger af samme eller af ensartede ord. Taarer kan fremkaldes af medfølelse, sorg, glæde, smerte, raseri; derfor er dette ord uskikket som navn paa nogen enkelt affekt. Ogsaa blikket kan udtrykke mangeslags følelser; alligevel finder vi ord, hvis grundbetydning er at betragte, som betegnelse for stemninger: beundring og forundring ansees for at høre sammen med græsk ἀϑρέω 'betragter'; roden i agtelse er den samme som i «øie»; medens det gotiske inweitan har betydningen 'tilbede' (egentlig: se paa, neml. med beundring), bruges det beslegtede latinske invidēre om at misunde, hvilket hænger sammen med troen paa «det onde øie», som man tillagde, og endnu tillægger, en evne til at skade. Ved sideblik udtrykkes foragt, misundelse og skjælmeri: vi taler om at «se skjævt til en», om «den skjeløiede misundelse»; oldindisk kaṭākṣa betegner pigernes skjælmske sideblik. — Rødmen kan skrive sig fra skamfølelse eller fra vrede eller fra sterk iver: det irske ord for at skamme sig (immdergud) betyr egentlig at rødme; hebraisk qânâ' = 'være ivrig' har oprindelig betydningen 'være høirød'. — Aandedrættet kan besværliggjøres af forskjellige sterke affekter. Vort ord anger er udgaaet fra en ældre betydning sorg (over en begaaet handling); men ved siden heraf havde ordet i ældre dansk ogsaa betydningerne smerte

og vrede (heraf engelsk anger 'vrede'); samme ord er latinsk angor 'sammensnøring af struben, uro, ængstelse, bekymring', omtrent som vort «beklemmelse». Roden er ang 'trang' (bevaret i «angbrystet»). Til samme rod hører ogsaa angst, som igjen er urbeslegtet med latinsk angustiæ 'snæverhed'. Grundbetydningen er overalt 'beklemmelse, tryk for brystet, aandenød'. — En person kan springe op af vrede: heraf udtrykket opfarende; eller af skræk: ordet skræk betyr ligefrem det at hoppe op (sml. tysk Heuschrecke 'græshoppe'); eller endelig, han gjør det af glæde: det latinske exsultare betyr baade 'juble' og 'springe i veiret'. Omvendt betegner da en sat (egentlig: siddende, tysk gesetzt) person et roligt menneske, ligesom det fra latin stammende «sedat». — Et særdeles interessant fænomen er haarstritningen. Alle benytter vi udtryk som haarene reiste sig paa mit hode og haarreisende, men de fleste er vel tilbøielige til heri at se en poetisk eller hyperbolsk talemaade; enkelte har forklaret den som hentet fra dyreverdenen. Lad mig først konstatere at det sidste ikke kan være tilfælde; thi hos hundene stritter haaret i raseri, eller de reiser børst for at gi sig et skrækindjagende udseende. Vi anvender derimod udtrykket om virkningen af skræk eller afsky; Virgil skildrer rædselen saaledes: obstupui, steteruntque comæ, vox faucibus hæsit 'jeg studsede, haaret reiste sig paa mit hode, stemmen sad fast i struben'. En rent poetisk fiktion kan — selvfølgelig — ikke foreligge, saa meget mere som man virkelig under omstændigheder som de nævnte kan ha en følelse i haarbunden som om haarene reiste sig. Hvad der i

virkeligheden foreligger, er den saakaldte gaasehud, en sammenskrumpning af huden hvorved den blir knoppet, ledsaget af en ved de saakaldte arrectores pili fremkaldt svag reisning af de smaa haar. Denne gaasehud fremkommer saavel ved kuldegysen som ved heftig sindsbevægelse, særlig skræk; derfor bruger tyskerne vendingen eine Gänsehaut kriegen om at gyse af rædsel. Men den er ikke indskrænket til denne ene affekt, og jeg skulde ikke anse det for usandsynligt, at det franske chagrin 'ærgrelse', som hidtil ikke er tilfredsstillende forklaret, ad denne vei er at forbinde med det chagrin som er navn paa et knoppet skind, — medmindre da ordet har hensyn til den rynkede hud som er en følge af langvarig græmmelse. Sikkert forekommer det mig ialfald, at vi her har at søge forklaringen paa den i oldindisk digtning saa hyppig omtalte reisning af legemets haar. Ifølge det rhetoriske verk Sāhitya Dárpaṇa opstaar haarreisning ved glæde, ved synet af det underbare, ved frygt o. lign. Nu forstaar vi først, hvorledes det oldindiske verbum harṣ- kan ha betydningen 'glæde sig', mens de dermed sammenhørende latinske horrēre, horror bruges dels om haarets stritten dels om skræk. I den gammelindiske litteratur fortælles oftere, hvorledes en kvindes elskov ytrer sig derved at legemets haarbedækning reiser sig. Oplysende er navnlig følgende sted: «Endnu idag husker jeg hende, som hun let og graciøst bevægede sig, hvordan hun saa betragtede sit legeme, lukkede øinene og slumrede ind. Men ikke før rørte jeg ved hendes fod, før haarene reiste sig paa hendes legeme, og der ligesom voksede planter frem paa hendes kinder.» Dette synes tydelig

at være at sammenstille med den af Lister fremstillede iagttagelse, at kildren bringer haarene til at reise sig.

Det omvendte forhold af det netop omtalte, altsaa at en og samme affekt har flere ytringsformer, er hovedaarsagen til at de forskjellige sprog saa ofte har afvigende faste betegnelser for hver enkelt sindsstemning. Jeg nævnte netop at det irske ord for at skamme sig har grundbetydningen at rødme. Roden i skam betyr derimod at bedække: den skamfulde eller undselige bedækker jo gjerne sit ansigt med hænderne. Eksemplerne er her saa talrige og ligger saa nær at det kan være nok med dette ene.

I andre tilfælde er handlingen væsentlig ensartet, men kun mer eller mindre nuanceret paa de forskjellige steder. Den klagende sorg gir sig hyppig tilkjende ved visse bevægelser med arme og hænder. Men medens vi taler om at vride sine hænder af sorg, brugte vore forfædre udtrykket hǫndum slá 'fægte med armene', og de gamle romere plangi, d. v. s. slaa sig paa kroppen, særlig for bryst og hoved. — Hvor foragt udtrykkes ved blikket, sker det snart ved et sideblik, snart ved at se ned paa, snart ved at se hen over («overse») eller bort fra vedkommende. Baade «foragte» og oldnorsk fyrirlíta betyr egentlig at se bort fra. Desuden var sideblikket egte germansk i denne brug; saaledes sagde de gamle nordboere sjá (líta) um ǫxl til e-s, og tyskerne siger einen über die Achsel ansehen 'betragte en over skulderen'. Vor talemaade se ned paa en synes at stamme fra latinsk despicere, modsat suspicere 'se op til'; heraf despekt = foragt.

Ikke sjelden dækker det sproglige udtryk ved sin

korthed over en dobbelthed som kun en dybere analyse kan afdække. Saaledes er angstens sved forskjellig fra anstrengelsens: den første er kold, den sidste varm. Af denne art er forholdet ved det latinske supercilium, egentlig øienbryn, men dernæst i overført betydning om mørkt og stolt væsen. Nu kan man vistnok sige at stoltheden gjerne antager en utilfreds mine; men denne forklaring er alligevel vistnok utilstrækkelig. Som bekjendt gir man ansigtet en truende mine ved at rynke panden; selve ordet vred henpeger herpaa: det betyder egentlig 'forvredet, kruset'. Denne panderynken sker ved sammentrækning af den muskel som kaldes corrugator supercilii, hvorved brynene tillige sænkes. I vor gamle litteratur omtales det ofte hvorledes en person lǽtr síga brún eller sænker øienbrynene, naar han er vred, svarende til det latinske frontem astringere (contrahere). Heraf da betydningen 'mørkt væsen' for det latinske supercilium. Omvendt betegner det oldnorske hefr upp brún og det latinske exporrigere frontem at panden glattes og ansigtet opklares. Naar derimod det latinske tollere supercilia og det græske αἴρειν τὰς ὀφρῦς (hæve øienbrynene) bruges i ganske den samme betydning som det græske κατασπᾶν τὰς ὀφρῦς (sænke øienbrynene), nemlig begge dele som tegn paa vrede, er forklaringen den at der i første tilfælde menes en horisontal, i sidste en vertikal panderynken. Helt forskjellig fra denne mimik er den overmodige hæven af øienbrynene som antydes ved den latinske talemaade alto supercilio contemnere 'foragte med høie øienbryn'. Det er vis̆selig denne bevægelse, som saa ofte ledsager

den hovmodige sætten næsen i veiret, som har git anledning til betydningen 'stolt væsen' i latinsk supercilium, hvoraf engelsken har faaet sit supercilious 'overmodig'. Paa forskjellig vis anvender Goethe de høit optrukne bryn, naar han i Faust siger: sie sitzen schon, mit hohen Augenbraunen, gelassen da und möchten gern erstaunen; her betegner de den forventningsfulde og forbausede mine. — Paa lignende maade forholder det sig med knibset. Dette kan, hvor det foregaar ved hjælp af tommel- og pegefinger, blot ha til hensigt at fremkalde en lyd hvorved man paakalder opmerksomhed, og saaledes anvendes netop det latinske concrepare digitis, som navnlig er et tegn til tjenere. Men knibset kan ogsaa være en efterligning af den bevægelse hvorved man fjerner en unyttig liden gjenstand; det udføres da ved hjælp af tommel- og langfinger. Her ligger oprindelsen til vort knibse ad en, som igjen har affødt adjektivet knibsk, idet man falskelig satte det tyske schnippisch i forbindelse med vendingen ein Schnippchen schlagen, skjønt det hører til ordet «snabel» og betyr 'mundrap'.

I de moderne kulturlande vandrer selvfølgelig udtryk som de vi her har at gjøre med, ligesom andre, fra det ene folk til det andet, og det er ofte vanskeligt at afgjøre om en frase er indfødt paa stedet eller indført. Men ogsaa visse gebærder synes at ha udbredt sig ved smitte. Karakteristisk for jøderne er en sterkt udpræget skuldertrækning, ledsaget af en bevægelse med de udspilede hænder. Meningen med denne gestus er at antyde hjælpeløshed eller raadvildhed. Shakespeare lar jøden Shylock sige at han har

baaret daddel «with a patient shrug». Ogsaa blandt de livlige romanske folkeslag er denne gebærde hyppig og energisk, hos germanerne derimod sjeldnere og mindre udpræget, navnlig blandt landbefolkningen. I de klassiske litteraturer omtales den, merkelig nok, slet ikke, ligesaalidt som i de gamle germanske; den kan følgelig i de tider og paa de steder ikke ha været almindelig. Denne slutning stemmer med den forklaring som Darwin gir af skuldertrækningen, som han henfører til den ubevidste antitheses mere tilfældige og sporadiske frembringelser: dens modsætning er angrebsstillingens lige skuldre og knyttede næver (hvad englænderne kalder to square the shoulders); denne stilling er udtryk for aktivitet, den første for passivitet. Det ligger efter dette noksaa nær at tænke sig, at det er jøderne som har gjort skuldertrækningen populær i Europa.

Adskillige affektsudtryk er hentet fra dyrenes, særlig husdyrenes, maader at vise sine stemninger paa. Fra hundenes (og tildels hestenes) manerer har vi laant vendinger som: hænge med ørene (Horats: demitto auriculas), modsat spidse øren (Virgil: auribus arrectis adsto). Ligesaa logre for en og rimeligvis krybe for en («ligge paa maven for en», «bli flad»), skjønt man kunde sammenligne ordet hykler, som egentlig betegner en som huker sig ned (gotisk liuta 'hykler', egentl. en som luder). Fremdeles reise børst, vise tænder (latinsk ringor = 'viser tænder, er vred'), knurre. I oldnorsk betyr geyja baade 'gjø' og 'spotte', og vort gjøne hører til samme rod. Endelig stikke halen mellem benene og slikke sig om munden efter noget, hvilken sidste hand-

ling skyldes den af sterk begjærlighed fremkaldte spytudsondring; i tysk er denne talemaade blit anthropomorfiseret, idet man foruden die Lippen (den Mund) lecken ogsaa siger alle fünf Finger nach etwas lecken. Flere af disse handlinger tilhører tillige katten, til hvem ogsaa udtryk som fræse af sinne, vise klør o. a. henviser. Fra hesten er hentet talemaaden sætte sig paa bagbenene og ordet sky, som hører sammen med «skygge» og egentlig betyr 'ræd for skygger'; sml. svensk skygga 'bli sky' og fransk ombrageux 'sky' (af ombrage 'skygge'). Enhver vil ha bemerket hvorledes kjør spiler forbenene ud naar man vil drage dem i en vis retning mod deres vilje; dette er oprindelsen til vendingen gjøre sig udtilbens med en.

Jeg har hidtil kun behandlet affekternes udvortes symptomer. Men, som bekjendt, paavirkes ved sindsbevægelse ogsaa forskjellige af legemets indre organer. Hjertet banker sterkere af glæde, spændt forventning eller lign., eller det ophører at slaa ved skræk. Brystet sammensnøres ved beklemmende følelser. Lever, nyrer og fordøielseskanalen influeres ved forskjellige affekter. Omvendt fremkalder sygdomme i disse organer visse sindstilstande; uorden i leveren med dertil hørende gulsot ledsages f. eks. gjerne af et grættent og pirreligt humør. Det ligger da nær for en folkelig opfatning at betragte disse organer som sæde for vedkommende følelser. Denne *lokalisation af affekterne* optræder i de forskjellige sprog i meget forskjellig udvikling. Blandt de gamle germaner var den kun lidet yndet. Vore forfædre tænkte sig hjertet eller brystet som sæde for sindet og modet, og de gamle skalde

har dannet mangfoldige omskrivende betegnelser ud fra denne forestilling. I overensstemmelse med gammelgermansk opfatning staar altsaa ord som behjertet, tysk sich ein Herz fassen og engelsk to take heart om at fatte mod. Omvendt forekommer ogsaa udtryk som at «frygten sætter sig i bringen paa en» (oldnorsk e-'m skýtr skelk í bringu); men hermed er ogsaa emnet udtømt. Heller ikke har vort folk senere føiet synderlig nyt til det gamle. Paa Hedemarken har jeg enkelte gange hørt vendingen vondt for bringen brugt om kjærlighedssorg, og at den ikke betragtes som et billede, derpaa gav en tjenestepige i vor familie bevis, idet hun forsikrede at doktoren havde helbredet hende for hendes kval ved draaber. Paa væsentlig samme trin staar f. eks. hebraisk. Vi finder i det gamle testamente foruden hjertet navnlig indvoldene og specielt nyrerne som omskrivende betegnelser for menneskets indre væsen, dets følelser og aandelige evner; bekjendt er udtrykket «granske hjerter og nyrer». Et langt skridt ud over dette vistnok mere oprindelige standpunkt er de klassiske litteraturer gaat, og deres terminologi er i stor udstrækning gaat over i de moderne kultursprog. Hjertet som følelsens og særlig medlidenhedens sæde er en forestilling som romere og grækere havde tilfælles med jøderne, i modsætning til de hedenske germaner; et ord som barmhjertighed (af be + arm) er en ligefrem oversættelse af latinsk misericordia. Samme betydning havde græsk σπλάγχνα 'indvolde', hvoraf σπλαγχνίζομαι 'jeg forbarmer mig'. Franskmændene siger endnu: il n'a pas d' entrailles i betydningen: han har intet hjerte (egentl. indvolde); ligedan bruger englænderne

bowels og tyskerne undertiden *Eingeweide*. Naar det gammelnorske verk Stjórn taler om «Guds miskundheds indvolde», oversætter det bare Vulgatas *viscera misericordiæ dei*. Naar Goethe siger at alle hans indvolde bevægedes dengang han opdagede mellemkjævebenet hos mennesket, er det vanskeligt at sige om han er paavirket af græsk eller af gammeltestamentlig sprogbrug. Gammel blandt grækerne var lokalisationen af alle sjælelige virksomheder til mellemgulvet; saaledes betegner *φρένες* baade mellemgulv og alleslags følelser, stemninger og aandelige evner; ligedan latinsk *præcordia*. Den indflydelse som frygten øver paa fordøielsen, er drastisk skildret i Aristophanes' Frøerne; men ogsaa ærgrelse har en lignende virkning, og grækerne brugte verbet *στομαχάω* om at ærgre sig, romerne *stomachus* om ærgrelse og vrede, ligesom endnu englænderne *stomach*, franskmændene *s'estomaquer* 'bli vred'. En fremtrædende rolle spillede leveren og den derfra afsondrede bitre galde; *ἧπαρ* og *jecur* nævnes af digterne hyppig som sæde for affekterne, *χολή* (*χόλος*) og *fel* eller *bilis* betegner figurlig bitterhed, vrede, had. Herfra har vi laant denne betydning for vort *galde*, ligesom franskmændene *colère* 'vrede'; vendinger som at «ens galde koger over» og «udspy galde» eller «opvække ens galde» er direkte overført fra græsk og latin. Fra den gulbrune galde stammer gulsotten, som er en galdeveissygdom; meget sterk gulsot kan gjøre ansigtsfarven grønlig eller endog sortagtig, medens humøret samtidig blir mer eller mindre grættent. Omvendt kan, som bekjendt, disse stemninger øve tilbagevirkende indflydelse paa vedkommende organ, en opfatning som har fremkaldt

udtryk som «ærgre sig gul» eller «grøn» eller endog «sort»; man siger ogsaa ligefrem «ærgre sig en gulsot paa halsen». Ved siden heraf forekommer ogsaa talemaader som «gul, grøn af misundelse»; Shakespeare kalder skinsygen for «the greeneyed monster»; det latinske livor 'misundelse' betyr egentlig 'blyfarve'. Et mere afbleget minde om samme forestilling er udtrykket tale fra leveren, som nu bruges om at tale rent ud af posen, men oprindelig kun anvendtes om vrede ord.

Disse folkelige forestillinger blev af den hippokratiske lægeskole sat i system, rigtignok et meget misligt system. Efter denne skoles lære gjenfindes de fire elementer vand, luft, ild og jord i det menneskelige legeme som blod, slim samt gul og sort galde. Alt eftersom den ene eller den anden af disse kardinalsafter var den fremherskende, antoges legemets specifike varmegrad at variere, og af denne varmegrad afhang saa igjen temperamentet (selve ordet temperament hører sammen med «temperatur»). Var blodet den overveiende substans, blev temperamentet sangvinsk (latinsk sanguis 'blod'); var det kolde slim fremherskende, blev personen flegmatisk; gul galde gjorde kolerisk, sort derimod melankolsk (græsk μέλας 'sort'). Denne underlige theori er skyld i det interessante sproglige fænomen at ordet flegma, som egentlig betyr 'brand, flamme' og af digtere brugtes om følelsens glød, har kunnet anta en stik modsat mening: legemets slim gjaldt nemlig for produkt af den ved galden fremkaldte fordøielse eller «forbrænding» (φλέγμα), og i dette kolde slim saa man igjen anlægget til træghed. I modsætning til den fra leveren

stammende gule galde henlagde skolen den sorte galde til milten, som saaledes blev sæde for melankolien. Herfra skriver sig navnet paa den specielt engelske form af hypokondrien: spleen, af græsk σπλήν 'milt'. Denne forestilling var ogsaa bekjendt for de gamle nordboere: «svartablóð er í milti» heder det etsteds. Samtidig henlagde man dog ogsaa latteren til samme organ: «hlátr er í milti» heder det i Flatöbogen; épanouir la rate 'udvide milten' siger franskmændene om at le hjertelig, ryste mellemgulvet. Den egentlige mening heraf fremgaar af det ensbetydende franske désopiler la rate, egentlig: hæve forstoppelsen i milten, d. v. s. fordele den sorte galde.

Den middelalderlige medicin vandrede videre paa den saaledes anviste vei. Individets befindende afhang, mente man, af blandingen mellem faste og flydende dele, den saakaldte humoralpathologi. En sproglig erindring om denne opfatning er ordet humør, som ikke er forkjelligt fra humor, af latinsk humor 'vædske'; til samme idékreds hører ogsaa udtryk som «en saftig vits», «en tør person». Denne saakaldte kraselære, som tilskrev daarligt blod skylden for en mængde sygdomme, har først i nyere tid faat dødsstødet, hvorved samtidig de blodrensende midler og aareladningen har maattet vige. Men dens anskuelsessæt lever endnu i vor fraseologi: udtryk som «sætte ondt blod», «hidsigt blod (tysk heisses Blut), «med koldt blod» har her sin oprindelse.

Sproglige merkverdigheder.

Vore dagligdagse udtryk frembyder ofte foreteelser af psykologisk og kulturhistorisk interesse. Mangt et ord hvis rette forstaaelse synes os vanskelig et faa tag paa, faar en ny baggrund ved at efterspores i sit udspring. Og da nu ordene netop er saa rige som de har evne til at fremkalde idéassociationer, vil en saadan paavisning af deres afstamning og slegtskab ogsaa gi dem et forøget verd og et fyldigere indhold. Jeg skal gjøre et saadant forsøg paa at stille en del almenkjendte ord paa deres rette plads.

1. Op ad dage.

Udtrykket «han er sin far op ad dage» indeholder et høist interessant minde om en gammel vidt udbredt forestilling. Men for at komme til denne, maa vi følge talemaadens historie opover i tiden. Vendingen forekommer, saavidt jeg ved, ikke i dansk litteratur før aar 1700; ialfald meddeler Kalkars ordbog

intet tilsvarende. Den nynorske, hos Ross anførte form: «han æ far sin op i dagjen» synes ved første blik at gi os løsningen; ti dette betyr jo ligefrem «aabenbart, tydelig». Men det lys som udgaar fra denne form, skal snart vise sig at være en lygtemand; vi har her et af de tilfælder hvor ogsaa i vore dialekter en forvanskende omtydning er indtraadt. Dette fremgaar allerede ved en sammenligning med de svenske dialekter. Rietz har nemlig i sin ordbog ordet «uppedagad», som bruges om et spøgelse eller en gjenganger (en gast) som troes at kunne aabenbare sig eller usynlig at virke om dagen. Dette adjektiv gjenfindes videre i forrige aarhundredes dansk, hvor det heder: «han er sin fader oppedaget», undertiden ogsaa «oppedagen», som kommer den norske bygdemaalsform lidt nærmere. Høysgaard anfører i sin merkelige danske grammatik af 1743 adjektivet «oppedaget» blandt dem som staar bagefter substantivet, og han tilføier som forklaring: «ligesom anden gang bleven til». Disse sidste former er ganske klare: de gaar tilbage paa oldnorsk «uppe dagaðr», particip af verbet «dagar uppe», hvilket bruges om trolde som overraskes af dagens frembrud, inden de kan trække sig tilbage under jorden hvor de har sit hjem. Saaledes siger i Eddadigtet Tor til dvergen Alvis, idet solen rinder: «uppe ertu, dvergr! um dagaðr, nú skínn sól í sale»; dermed blev da naturligvis dvergen til sten. Ogsaa i vore folkeeventyr forekommer udtrykket «dagast uppe» om trolde som overraskes af dagen. Den egentlige mening af talemaaden «han er sin far op ad dage» blir følgelig: han er faren opstanden fra de døde, hans far gaar igjen i ham. Sit rette milieu faar ud-

rykket ved at sees i forbindelse paa den ene side med den gamle tro at de underjordiske er afdøde mennesker, paa den anden side med vore forfædres sjælevandringstro og forestillingen om en gjenfødelse og den dermed sammenhængende opkaldelse, hvorom sidst professor G. Storm har skrevet en interessant afhandling i Arkiv for nordisk filologi.

2. Ta bladet fra munden.

Denne talemaade hører blandt sprogets falske restitutioner. Som bekjendt, er der i alle sprog en tilbøielighed til forkortet udtryksmaade; saaledes er for eksempel «gi sidsten» egentlig: at gi det sidste slag, «forleden» er opstaat af «forleden dag». I mange saadanne tilfælder føler sproget senere en trang til at tilføie det underforstaaede begreb, idet dette ikke længer forstaaes af sig selv. Tar vi saaledes et ord som «besat» (som forresten burde ha hedt «besiddet», da det gjengir det tyske «besessen»), saa ved enhver, at det vil sige «besat af en ond aand»; naar derfor franskmændene har udfyldt det ældre «possédé» til «possédé du démon», saa har de netop foretat den omvendte handling af den som det ældre sprog foretog. Men det er ingenlunde altid at sproget er saa heldigt. Meget ofte hænder det, at man har glemt hvad det var som underforstodes, og udfylder paa en sproghistorisk urigtig, ofte ogsaa logisk uheldig maade.

En hovedgruppe blandt den slags udvidede udtryk hvor tilføielsen skyldes en trang til tydeliggjørelse, udgjøres af forbindelser af et verbum og en absolut

brugt præposition. Alle saadanne forbindelser indeholder en ellipse, et efter præpositionen underforstaaet substantiv. Ofte bruges ogsaa den fulde form ved siden af den forkortede; som i vort «komme til (verden)», eller i det tyske «um ('s Leben) kommen»' hvorfor vi bare har det kortere «omkomme». Men hvor dette ikke er tilfælde, hænder det overmaade hyppig at følelsen for hvilket substantiv er udeladt, er gaat tabt. Og da indtræffer det meget ofte at sproget restituerer urigtig.

Vendingen «ta bladet fra munden» havde i ældre dansk sideformen «tage bladet fra tungen». Begge former er i og for sig uforstaaelige; det er aldeles ubegribeligt hvilket blad der tales om. I virkeligheden ligger dog feilen ikke i «bladet», men i det sidste ord: «munden» eller «tungen» er senere tilføielser af aller-uheldigste art. De tyske former er: «kein Blatt vor den Mund nehmen» og, i enklere skikkelse, «kein Blatt vornehmen». Dette sidste er nu det sjeldnere udtryk, men det er det ældste og rigtigste. Med «bladet» menes figenbladet, hvorom tales i 1. Mos. 3,7. Dette anvendes jo ogsaa ellers i lignende figurlig betydning; som f. eks. i Heines reisebilleder: «Lüge, die jedem freien Gefühle ihr heuchlerisches Feigenblättchen vorklebt». Betydningen af «kein Blatt vornehmen» gir sig herefter af sig selv som 'ikke genere sig', eller overført paa talen: tale utilhyllet, aabent, dristigt. Det er for at tydeliggjøre denne overførelse paa talen, at ordene «den Mund» er tilføiet, — som om figenbladet ogsaa anbragtes der. Maaske har ønsket om at beta udtrykket dets anstødelighed været medvirkende; ligesaa vendingen «den Finger auf den Mund legen»,

hvorved betegnes taushed. Rent utydelig er talemaaden blit i nordisk: «ta bladet fra munden» vilde jo forudsætte, at figenbladet havde sin normale plads paa dette sted.

3. Det grønne øre, o. a.

I talemaadernes historie er det en hyppig foreteelse, at et nærliggende udtryk forsyner en vending med et overflødigt, ofte rent meningsforstyrrende ord. Saaledes har «paa staaende flækken» faat sit particip fra «paa staaende fod»; «paa flyvende flækken» har faat det fra «i flyvende fart». «Paa et hængende haar» skulde bare hede «paa et haar (nær)» = tysk: bei einem Haare; men dette udtryk er blit paavirket af vendingen «hans liv hænger i en traad, et haar», hvorfor det bekjendte, i et hestehaar hængende Damoklessværd ligger til grund. Naar jeg i denne forbindelse nævner udtrykket «fred og gode dage», vil vel de fleste spørge, hvad underligt der vel egentlig kan være ved det; naar man kan sige «ha fred» og «ha gode dage», maa man vel ogsaa kunne sige «ha fred og gode dage» uden at udsætte sig for den filologiske spidsfindighed. Ikke destomindre har forbindelsen «fred og dag» oprindelig en ganske speciel betydning; saaledes heder det for eksempel i et skrift fra 1466: «Seuerin Jenssøn slo Stigh Perssøn ihell i frid oc dage». Dette «dag» betyr: stilstand, fred, forlig; egentlig: udsættelse af en sag eller af fiendtligheder (sml. «inden aar og dag», hvor «dag» sædvanlig betegnede en termin af seks uger). Af det gamle «i frid oc dage» er

udtrykket «ha fred og gode dage» opstaat ved sammenblanding med «at ha gode dage», derom kan der ingen tvil herske. Det sidste eksempel jeg skal nævne, har det tilfælles med vor i overskriften nævnte talemaade, at en farvebetegnelse har indsneget sig paa uretmæssig vis. Hvor vi siger «det passer som en knyttet næve til et blaat øie», der har tyskerne den oprindelige form: «das passt wie die Faust auf's Auge», d. v. s. det passer meget ilde. Tanken er den, at øiet er en ømtaalig ting, og en knytnæve ikke det rette redskab til at behandle det med. Hermed er da sammenblandet udtrykket: «mit einem blauen Auge davonkommen».

Naar vi betegner den sorgløse ro ved vendingen «lægge sig paa sit grønne øre», saa viser en sammenligning med det tyske «sich aufs Ohr legen», at ogsaa her farvebetegnelsen er senere tilkommet. I samme betydning sagde romerne: in utramvis, dextram aurem dormire. Heller ikke kan der herske tvil om hvorfra adjektivet er indkommet: det er fra talemaaden «sætte sig ved ens grønne side», hvor ogsaa tyskerne har det: «setze dich an meine grüne Seite». Her er «grøn» det samme som gunstig, en symbolsk betydning som ordet har faat paa grund af den grønne farves behagelige virkning paa synsorganet; derfor er grønt ogsaa haabets farve. Tyskerne siger «jemand nicht grün sein» i betydningen: ikke være en huld, og svenskerne siger «göra sig grön för någon» om at gjøre sig til for en, indynde sig hos en.

Dette sidste udtryk bringer mig ind paa vor talemaade «gjøre sine hoser grønne hos en», som jo har ganske samme betydning. Her er hoserne indkommet

senere, idet de grønne hoser er tænkt som modstykke til de sorte strømper som mangesteds i Norden var symbol paa en piges unaade, ganske svarende til kalveskindet (hvoraf «skinsyg) eller til kurven i Tyskland og halvvanterne (the mittens) i Amerika; sml. «svarthososjuke» = skinsyge i Indherred, svenske dialekter «svartsåkka» = skinsyge, «dra svarta strumpor» = være skinsyg, hvortil ogsaa svensk og orkedølsk «svartsjuk». Af udtrykket «gjøre sine hoser grønne hos en» kan følgelig ikke sluttes til en skik hvorefter pigen skjænkede den begunstigede frier et par grønne strømper; udtrykket stammer fra en tid, da den til grund for de nævnte udtryk liggende skik at sende et par sorte strømper som tegn paa afslag af et frieri var uddød.

4. Rødskjær.

De historiske forbindelser mellem nationerne afsætter ogsaa merker i sprogene i form af laanord. Slige ord er ofte lærerige for bedømmelsen af det gjensidige forholds art, idet de indføres sammen med selve de ting som de betegner. Ikke sjelden vender dog det udvandrede ord igjen tilbage til sit fædreland, efter i udlændigheden at ha antat en ny sprogdragt (sml. «marschal» og «seneschal», hvorom s. 20).

Ordet «rødskjær» viser hen til en tid da nordlændingerne sendte sin fisk til Bergen, hvorfra den videre i store mængder udførtes til de nordtyske Hansestæder; selv havde tyskerne — som vi ved af et frihedsbrev fra 1294 — ingen ret til at fare nordligere end Bergen.

Den rette form af ordet foreligger i vore dialekters «raaskjær(ing)», af «raa» = 'stång' og verbet «skjære»; herved betegnes den torsk som kløvet op til halen ophænges til tørring paa stænger. I vort gamle sprog forekommer ordet, i formen «ráskerð(ing)», først i Aslak Bolts jordebog (Bolt døde i 1450). I Diplomatariet har navnet en forskjellig form, nemlig «ro(t)skering», i gamle regnskabsbøger «rosker».

Disse sidste former stemmer med og er laant fra middelnedertysk «Rotscher(ink)» og «Roscher» = stokfisk hvis ryg før tørringen er opskaaret langsefter til udtagelse af benet. Allerede i et nedertysk dokument fra 1334 heder det: «Til anden ret skal man gi god bergerfisk eller god roscher, vel opblødt med godt smør». Ved «bergerfisk» forstodes bergensk torsk. Ordet forekommer ogsaa i 16. aarhundredes dansk i dets tyske form: bergerfisk; Arreboes Hexaemeron har den omtydede form «bergenfisk», medens den nuværende dansk rigtigere kalder den tørrede stortorsk for «bergefisk». Ordet heder nemlig i vore bygdemaal «bergfisk», d. v. s. fisk som er tørret paa klipperne, i modsætning til «stangfisk». I et brev fra Lübeck af 1523 sammenstilles rødskjær med «Raff» og «Selspeck» og «Recklynck». Dette «Raff» er samme ord som oldnorsk «rafr» = tørrede strimler af kveitens bedste dele omkring ryg- og bagfinnerne; og «reklink» er oldnorsk «reklingr» = de af kveitens sider skaarne, saltede og tørrede strimler. Peder Claussøn, som døde 1614, siger om kveiten (helleflyndren): «Wdj Norlanden oc under Findmarchens Side fanges denne Fisch offuerflødig ligesom andre Fisch, och udschiere de den i Rechler oc tørche den, oc de Rechlinger med det

fedeste aff Finderne kalde de Raff, oc er samme Raff holdet for den allerkosteligste Fisch oc bliffuerført med andre Fisch til Bergen, oc der forkiøfft oc siden forsendt thiil rige Herrer i Thydschland».

Som man ser, er det norske «ráskerð(ing)» af tyskerne blit omtydet til «rotscher(ink), under tilknytning til «rot» = rød, hvortil farven har git anledning. Naar danskerne (og nordmændene) igjen oversatte den tyske form («rødskjær»), kommer dette af at handelen med denne fisk var i hanseaternes hænder.

5. Faa bugt med en.

«Faa bugt med en» hed i tidligere tid «faa bugt paa en», et udtryk som tillader flere tydninger. Nogle har ment at det sigter til brydekamp og betegner at faa modstanderen bøiet i knæ, og saaledes er det vel ogsaa blit opfattet af dem som bruger det. Ogsaa det oldnorske «aka einhverjum á bug» betegner at faa bugt med en, men her er billedet af samme art som naar Uhland siger: «er wirft sich auf die Städter, er macht sich weite Bucht», d. v. s. han bringer dem til at vige, egentlig: han gjør en bugt i slagordenens lige linjer. Vor talemaade viser sig dog ved nærmere eftersyn at ha en oprindelse som er forskjellig fra begge de nævnte. Paa ret vei bringer os dens nynorske, af Ross anførte form: «han maatte ti bugt» han maatte gi sig. Ordet «bugt» er, som man ved, et fremmedord af nedertysk oprindelse, og allerede denne omstændighed lægger den formodning nær at hele

vendingen er laant fra samme kant. Nu har ogsaa, ganske rigtig, nedertysk i samme betydning udtrykket «enen tor bucht driven». I denne forbindelse har ordet «bucht» en speciel betydning, som ogsaa findes ved det høityske Bucht, nemlig: aflukke for husdyr. Billedet er følgelig hentet fra husdyrene som bringes ind i sine respektive rum, hvilket vel ofte kan være vanskeligt nok. For dem som alligevel maatte finde et saadant billede søgt, skal jeg bemerke at den moderne tysk har ganske det samme i talemaaden «zu Paaren treiben» faa bugt med. Efter ordlyden betyr dette: 'at drive parvis', men i virkeligheden foreligger bare en forvanskning af det ældre «zu Barn treiben», af «Barn» krybbe; billedet er altsaa laant fra den undløbne hest som bringes tilbage til stalden. I vort «faa bugt med» har vi altsaa et eksempel paa hvorledes et udtryk kan bevare sin anskuelighed derved at et ældre billede afløses af et nyt.

Ingen skulde ane at ordet «bugt» ogsaa har forstukket sig i talemaaden «gi paa baaden», svensk: gifva på båten la fare, opgi, gi en god dag. Saa er imidlertid tilfældet. At vi her har med et laan at gjøre, viser allerede den omstændighed at hverken vore dialekter eller vort oldsprog kjender udtrykket. Til grund ligger det hollandske (og nedertyske) sjøudtryk «bot» = bugten af et taug, et ord som er laant fra det ensbetydende engelske «bought» (den ægte hollandske form er nemlig «bocht»). I hollandsk siges f. eks. «het touw bot geven» i betydningen: fire et taug, og «bot geven» eller «bot vieren» bruges i overført betydning om at gi frit løb, la en ha sin egen vilje. I østfrisisk heder det: «du must hum mer bot gäfen»

= du maa gi ham mere spillerum. Af dette «bot geven» er da vort «gi paa baaden» en saare mislykket omdannelse, opstaaet blandt lidet sprogkyndige sjømænd.

6. Paradiset.

«Paradiset» som folkelig betegnelse for øverste galeri i teatret ligger temmelig fjernt fra ordets oprindelige betydning, som er lysthave eller park. Ordet er nemlig indkommet i vor bibel fra græsk «paradeisos» (kirkelatin: paradisus), som igjen (ligesom hebraisk: pardes) er laant fra persisk, hvor det har den angivne betydning. Af yngre ætlinger af ordet kan merkes fransk «parvis» om en forgaard foran kirkedøren eller en vestibule, og bynavnet Valparaiso, egentlig: paradisdalen.

Som teaterord synes «paradis» for os nærmest at maatte være en ironisk betegnelse. Ti vistnok skildres ogsaa det kirkelige paradis i gamle bøger som et høitliggende sted, men tillige som fyldt af en herlig duft, og af et mildt, men ingenlunde overdrevent hedt klima. I virkeligheden stammer benævnelsen fra fransk, hvor «paradis» i argot-sproget har samme betydning som hos os. Den henviser os til den dramatiske kunsts barndom.

Som bekjendt er det europæiske drama af kirkelig oprindelse og behandlede fra først af udelukkende bibelske stoffe. Bondeopførelser af saadanne stykker, de saakaldte mysterier (af latinsk «ministeria» = gudstjenstlige handlinger) foregaar endnu i Oberammergau

i Bayern. Med hensyn til den ældste indretning af scenen gaar de sagkyndiges meninger adskillig ud fra hinanden. Saa meget synes dog, ialfald for Frankriges vedkommende, at være sikkert, at i forgrunden befandt sig nedgangen til helvede, medens i baggrunden paradiset, hvorfra Gud fader og engleskarerne skuede ned paa handlingen, hævede sig op over skuepladsen hvor de jordiske personer optraadte. Tilskuerpladsene faldt i parterre og i galerier. Af denne anordning forklares det nu let, at øverste galeri, som laa i høide med paradiset, i folkemunde kunde faa spottenavnet paradis, særlig efterat det virkelige paradis var forsvundet fra teatret. Paa lignende maade bruges i engelsk slang udtrykket «in (among) the gods» om øverste galeri.

En anden levning af disse primitive tilstande er det engelske «pit» om parterre i teatret. Dette ord er identisk med «pit» = 'grube', som stammer fra latinsk «puteus» = 'grube, brønd', (hvorfra ogsaa vort «pyt»). Egentlig menes altsaa hermed helveds grube, latin: puteus infernus.

7. Ha en orm for noget, o. a.

«Ha en orm for noget» vil sige at ha en svaghed, en til sygelighed grænsende tilbøielighed derfor. Herfor bruges ogsaa, og af svenskerne altid, udtrykket «vurm», hvilken form henviser til Tyskland, hvor «Wurm» anvendes paa samme maade om en underlig idé, særlig i talemaaden: «einen Wurm im Kopfe (im Gehirn) haben» = være naragtig. Ved siden heraf siges ogsaa: «Raupen (d. v. s. larver) im Kopfe (im Gehirn) haben».

I engelsk slang har «maggots» (maddiker) ogsaa betydningen 'griller', og endog «megrims» (migræne) kan bruges om det samme, idet saavel hodepine som kapricer tilskrives orm i hjernen.

Udgangspunktet for forestillingen danner den blæreorm (kvæsen) hvis tilstedeværelse i faarets hjerne bevirker dreiesygen, under hvilken dyrene gaar i kreds eller dreier sig rundt om et ben. I plattysk bruges «quesenkopp» om et naragtigt menneske.

I folketroen ansaaes og ansees orm for aarsag til en række sygdomme. Saaledes udskar man hos gale hunde tungebaandet for derved at tilintetgjøre ormen, og endnu tales i Tyskland om «Tollwurm» hos hunde og mennesker. Særlig interessant er selve ordet «kvæse», som baade i nordisk og nedertysk (quese) foruden (blære)orm ogsaa betegner en blemme i huden; forklaringen ligger deri, at man antog en liden orm for aarsagen; dette er vel ogsaa grunden til at man i gammel tid anvendte besværgelsesformularer derimod. Paa Island bruges «kveisa» som betegnelse for mavepine, i vore dialekter «kveis (ølkveis)» for fyldesyge eller dilirium, idet disse sygelige tilstande tilskrives orm i maven.

I Tyskland tales om «Herzwurm» (hjerteorm), som efter folketroen skal være skyld i hjertebanken og halsbrynde. I en «Kogebog, prentet i Kjøbenhaffn, Aar 1625» heder det: «Hvo idelig om Morgenen drikker lidt Brændevin, da dør hvad Orme der er om Hjærtet, Lunger og Leveren.» Dette sted kaster et interessant lys over den franske betegnelse for at ta en dram «paa fastende hjerte», nemlig: «tuer le ver» (dræbe ormen). Man tillagde akeviten lægende virkning

(deraf dens navn: livets vand); den solgtes da ogsaa paa apoteker (deraf «dram» = græsk «drachme», en vis vegt eller et vist kvantum).

Af bibelsk oprindelse er ormen som billede for samvittighedens kvaler, som naar Schiller taler om «der Wurm des Gewissens», eller naar han siger: «in der Seele will der Wurm nicht schlafen». Til grund ligger Esaias 66,24: «deres orm skal ikke dø, og deres ild skal ikke udslukkes»; sml. Mark. 9,44. Herhen hører ogsaa verbet «nage» (egentlig: gnave), hvorfor tyskerne ogsaa siger: «es wurmt mich».

En tredie billedlig anvendelse af ordet foreligger i sammensætningen «bogorm», tysk.: Bücherwurm, egentlig: midder i gamle bøger. Herfor siger svenskerne «bokmal»: «mal» er vort «møl», hvortil 'malurt', egentlig 'urt mod møl' (sml. plantens andet navn «vermut», engelsk: worm-wood, egentlig «ormeurt»: «verm-» er en aflydsform til «orm», den samme, som findes i latinsk «vermis»).

8. Jordmor.

Etymologien af «jordmor» er forsaavidt af praktisk interesse, som mange har skrevet det med *gj*, idet de har tænkt paa sammenhæng med at «(om)gjorde». Jordmor skulde herefter betegne den kvinde som omgjorder enten den fødende (en handling som har fundet og tildels endnu finder sted) eller det nyfødte barn (hvilket kaldes at «linde» barnet). Ordet skrives dog rettelig jordmor eller jordemoder, hvilket bevises derved at *gj* aldrig forekommer i skrifter fra den tid da *gj* og *j* endnu ikke var faldt sammen i udtalen.

De første spor af denne benævnelse tilhører begyndelsen af det 16. aarhundrede, idet vi finder «jordemoder» hos Hans Tavsen (1535) og i bibelen af 1550. Omtrent samtidig opdukker i Sverige «iordagumma», i Jomfru Mariæ Yrtagardher (skrevet i 1510). Endnu bruges i svenske dialekter «jordmor, jordemor, jordegumma», medens skriftsproget almindelig bruger «barnmorska», en omtydning af nedertysk «bademodersche» (egentlig den kvinde som bader det nyfødte barn). Aasen har: jordmor.

I enkelte dele af vort land er det endnu skik at barselskvinder føder paa gulvet; saaledes bruges i Bergen stift udtrykket «liggje i golve» om at gjøre barsel, ganske som vore forfædre sagde: liggja á gólfi. Herunder laa barselskvinden paa knæ, med hænderne omklamrende en stol eller en seng eller en person, en stilling som ogsaa omtales blandt grækere og romere og andre folk. I Nielsens Søgnir fraa Hallingdal (side 4) siger moren til sine trættende sønner: «e ha stae paa knjono fyr dikke baa tvaa». I oldnorsk brugtes udtrykket «sidde for ens knæ» om fødselshjelpersken; saaledes heder det i en saga: «hendes tjenestekvinde sad for hendes knæ og skulde ta imod barnet straks det blev født».

I gamle dage bestod gulvet af faststampet jord; selve ordet «gulv» hører etymologisk sammen med latinsk «gleba» (jordklump). Derfor heder det baade i Maríu saga og i Postola Sǫgur, hvor Marias tjeneste som jordmor hos Elisabet skildres: «hun løfted Johannes op fra jorden, da han blev født».

Herefter betegner jordmor den kvinde hvis funktion det er at hæve det nyfødte barn op fra jorden.

Hermed kan sammenlignes den tyske benævnelse for jordmor: Hebamme (af «heben» = hæve, løfte). I al fald paa enkelte steder synes hun saa at ha rakt barnet til faren, for at han ved at sætte det paa sit knæ kunde anerkjende det som sit, — ligesom knæsætningen i det hele blandt vore forfædre var symbol for antagelse i barns sted eller adoption (heraf vort «knæsætte en sag»).

Fra orddannelsens side er jordmor ganske at sidestille med «straamor», som i vore dialekter har samme betydning. Dette ord henviser da selvfølgelig til et straaleie som fødested. I ældre og dialektisk engelsk findes udtrykket «lie (be) in the straw» ganske svarende til det oldnorske «liggja á gólfi», og ligedan i italiensk «venir in pagliola».

9. **Maatte tilpers.**

Gjennem sjømandssproget er en stor mængde af vore mest benyttede vendinger indført fra nedertysk, hollandsk og engelsk. Det er kun skade, at de eksisterende ordbøger over denne gren af sproget væsentlig indskrænker sig til det teknologiske stof og overser den populære fraseologi. Hvad en landkrabbe kan faa fat i af sjøgutternes udtryksfulde billedsprog, gaar da ikke ud over leilighedsvis opsnappede vendinger.

Udtrykket «maatte tilpers» er velkjendt i vore østlandsbyer. I stedet herfor siger folket «maatte te pæls» (med tykt *l*), og dette er den oprindelige form, hvoraf den første er opstaat ved forfinelse af udtalen med samtidig tilknytning til ordet «perse». Det tykke

l — opstaat af enkelt *l* eller af *rd* — ligner nemlig *r* og forveksles ofte dermed; saaledes hører man ikke sjelden «færen» som en finere udtale af «fælen», og omvendt er «blaaknude» opstaat af «braaknut», som ordet heder paa landet (af oldnorsk «bregda — brá» = svinge, flette), ligesom «jule» er oldnorsk «gyrða» (piske med en gjord eller rem). Ross har talemaaden «han maatte te pæls» (= han gav tabt) fra Telemarken; dens egentlige hjemstavn maa være østlandet, hvor det tykke *l* omlyder vokalen (f. eks. «gælen» = oldnorsk «galenn»). Til grund ligger nemlig ikke, som man tidligere urigtig har antaget, ordet «pæl», (som i saa fald maatte mene skam- eller straffepælen), men sjømandsordet «pal», som betegner stopperen i gangspillet, hvorved dette hindres fra at løbe tilbage. Saavel dette ord som vor talemaade stammer igjen fra nedertysk, hvorfra ogsaa engelsk «pawl». De nordtyske matroser raaber: pal! (det vil sige: stop!), naar der skal gjøres en pause i ankerletningen; gangspillet holdes da stille, derved at spærrejernene griber ind i bradspillets skaar. Fra denne manøvre skriver sig plattyske talemaader som «pal staan» om at staa ubevægelig, hvoraf det bergenske «staa pal» om at staa flad og flau; endvidere «to pal setten» om at bringe til at staa (sml. vort sjøsprogs «sæt, hiv pal» og «holde pal» = stoppe); endelig «slim to pale kamen» om at komme ilde deran, hvortil svarer vort «maatte tilpers». Dette sidste vil altsaa egentlig sige at maatte sige stop, maatte gi sig, ganske som Ross gjengir det. Blandt landjordens faste beboere, som ikke kjender det maritime udtryks egentlige mening, er da selvfølgelig omtydningen kommet istand.

10. Komme paa vildstraa.

Wille fortæller fra Telemarken (1786) følgende: «Ved den Anledning erindrede jeg mig, at en Bonde i Næsherred fortalte mig, at paa Souer Prestegaards Jorder vokste en Urt, der havde den Egenskab, at naar man holdt den paa en Laas, blev denne inden 24 Timer opladt, og at en anden Bonde fortalte mig, at naar Folk paa Fjeldene bleve fortumlede i Hovedet, at de ei kunde finde Nor og Sør, da kom det deraf, at de havde traadt paa en Urt kaldet Vildstraa, der havde denne galgjørende Egenskab». Udtrykkene: «koma paa villgras» eller «koma paa villstraa» bruges endnu i mange af vore dialekter, særlig de sydlige, og man ved at fortælle om et slags græs som har den egenskab at naar man paa fastende hjerte træder paa det, kommer man paa vildspor. Ogsaa svenske dialekter kjender et saadant «villgräs». Schübeler fortæller i «Norges Vækstrige» (I, side 309), at en mand i Smaalenene udpegte for ham Nardus stricta som vedkommende græs. Dette maa dog, som vi skal se, bero paa en feiltagelse.

En fremtrædende rolle i den folkelige overtro spiller ørnebregnen, Pteris aquilina, i Norge kaldet burkne, ormegræs eller einstape. Dens frø, som skal samles i sankthansnatten, tillægges der overnaturlige egenskaber, hvilket ogsaa Schübeler (I, side 237) ganske rigtig bemerker. Saaledes tilberedtes deraf en usynliggjørende drik. Planten kaldes derfor i Sverige sommesteds «osynlighets gräs»; og Shakespeare siger om bregnen: «We have the receipt of fernseed, we walk invisible.» I Norden omtales «villarkorn» som et

tryllemilddel hvorved man forvildes og taber hukommelsen; i folkevisen om «Liti Kersti» heder det:

> «dei gav hennar drikke af de raue gullhonn,
> dei slepte der ne'i tri villarkonn»,

hvorved hun glemmer fortiden. I Tyskland heder det, at den som eier blomsten, for ham ligger jordens skatte aabne.

Hvad der imidlertid særlig interesserer os her, er den tro at man ved at træde paa planten taber stedsansen. I denne egenskab kaldes den i tyske dialekter for «Irrkraut» eller «Irrwurz» (af «irren» = fare vild), hvilket ganske svarer til vort «vildstraa» eller «vildgræs».

Det vil heraf sees, at Schübelers antagelse af Nardus stricta som det egentlige «vildgræs» er urigtig. Ligesaa er det vistnok feilagtigt, naar samme forfatter formoder at denne urt ogsaa er det af Wille omtalte laassprængende græs. Paa Island er «låsagras» planten Paris quadrifolia, i Tyskland bærer forskjellige planter navnet «Springwurzel».

11. Slaa en pæl gjennem noget.

At slaa en pæl gjennem en paastand, en lære eller lignende vil sige at gjøre det af med den for alle tider.

Blandt de gamle tyskere var pæling straf for visse af de værste forbrydelser. Saaledes, sloges en spids ekepæl gjennem hjertet paa voldtægtsmænd og barnemordersker. Ligeledes anvendtes denne straf mod hekse. Burchard af Worms (født 1024) beretter i sin latinske

dekretsamling blandt andre overtroiske handlinger, at børn som døde udøbte, gjennemboredes af en pæl, for at de ikke skulde gaa igjen og fortrædige folk. Af samme grund pæledes mor og barn ned i jorden, naar hun døde uden at ha bragt fosteret til verden. Med denne forestilling hører vor folketros «utbor» sammen, hvilket spøgelse ansees for at være gjengangeren af et barn som er født i dølgsmaal og udsat eller dræbt, hvorfor dets sjæl svæver omkring liget, indtil den kan faa en forbigaaende til at døbe det med et eller andet navn; selve ordet «utbor» er det samme som oldnorsk «útburðr» = 'udsat barn', hvorom det i Biskupa Sǫgur heder, at «de børn som døde uden daab, skulde begraves lige udenfor kirkegaarden, og ikke som tidligere langt fra indviede steder, lig fredløse mænd; uvidende folk kalder dem utburer».

Pælingen hørte saaledes sammen med gjengangertroen og havde til hensigt at forhindre ondartede eller hævnsyge folk fra at stifte skade efter sin død. I Norden er den ikke paavist. Her befriede man sig, efter sagaernes vidnesbyrd, fra slige gjæster ved at opgrave deres lig og brænde dem, eller ved at afhugge hodet og lægge det mellem ligets ben. Hovedsagen var, som man ser, at hindre sjælen fra at benytte legemet, hvorfor dette nagledes fast eller tilintetgjordes eller skamferedes.

At slaa en pæl gjennem et lig vil altsaa sige at hindre vedkommende fra at staa op igjen og spøge, og heraf gir da den overførte betydning sig af sig selv. Som de allerfleste af vore talemaader stammer ogsaa denne fra Tyskland. Men der er det merkelige ved den, at en tilsvarende talefigur ikke er paavist hverken

i nedertysk eller i høitysk litteratur. I denne henseende staar vendingen paa ett trin med «at skyde en hvid pind efter noget», som henviser til en gammel tysk skik ved eiendomsoverdragelse, uden at dog denne i selve hjemlandet er skriftlig opbevaret i form af et billede. I ældre tysk talesprog har visselig begge disse udtryk været benyttet.

12. Prosit.

«Prosit» (latin = vel bekomme) siger vi til den som nyser, tyskerne ogsaa til den som drikker eller spiser (ligesaa: «Prosit Neujahr» = godt nytaar).

Nysen betragtedes af de gamle grækere og romere som et guddommeligt varsel af god betydning; «sternuere omen» sagde romerne om at gi et varsel ved at nyse. Ogsaa i gamle tyske skrifter findes mangen kristelig advarsel mod at agte paa nysen. Men medens enkelte ansaa den for et godt varsel, mente andre at den var et dobbelttydigt tegn. Saaledes siger Peder Lolle i sin ordsprogsamling (trykt 1515): «Hoo som hordelighe nys, han faar god skæffnæ»; men i Peder Syvs ordsprog (af 1682) tilføies: «eller haard helsott» (d. e. dødelig sygdom). Til grund for troen ligger da vel den iagttagelse at heftig nysen ofte ledsager en sygdoms ophør. Derfor siger Peder Syv: «Nysen er en ond moders god daatter». Som en sundhedsgavnlig proces, hvorved særlig hjernen lettedes eller rensedes, fremkaldtes den allerede hos de gamle grækere ad kunstig vei ved hjælp af nyseurter, hvilke i middelalderske lægebøger stadig anbefales.

Oldtidens grækere og romere hilste altid den nysende; de første tilraabte ham: «Lev, Zeus bevare

dig!», de sidste: «salve» (d. e. hil dig). Herom siger Plinius i sin naturhistorie: «Hvorfor ønsker vi den nysende held? Fordi keiser Tiber, som dog var den mest melankolske af alle mennesker, siges at ha krævet det, om man saa sad i en vogn.» Endog araberne kjender denne skik. I tyske skrifter fra middelalderen omtales ofte den sedvane at tilraabe den nysende et: «hjælpe Gud!» eller «hjælpe Krist!» I nogle danske regler for god tone fra 16. aarhundrede heder det:

«Naar Gisp eller Nys vil yppe sig,
hold for Munden, gjør Kors for dig!
Gjør det en anden, da sig: «Krist signe!»
Man skal tjene hverandre alle Vegne.»

«Til den, som nøs igaar, at sige: hjælp Gud! idag», heder det hos Wessel. Disse hilsener er nu ganske fortrængt af «prosit» («prost»).

Som et slags himmelsk orakel er nysen ogsaa blit bevis for et udsagns sandhed og tegn paa enighed. Saaledes siger tyskerne: «Ich beniese es, es ist wahr!»; og vi betegner ved ordene: «det nøs jeg paa» en bekræftelse af det sagte, eller en forvisning om at det vil gaa i opfyldelse. I Odysseen heder det: «Merker du ei at min søn har nyst til ordet jeg talte? Nu vil det sikkerlig ske.» «At tilnyse en bifald» var et romersk udtryk.

13. Binde paa ærmet

er et interessant eksempel paa internationale laan, idet nordboerne her har laant fra tyskerne, og disse igjen fra romerne. Talemaaden er en ligefrem gjengivelse af det nu forældede tyske udtryk «einem etwas auf den Aermel binden». Jakob Grimm forklarer vendingen

af den galante skik i à la mode-tiden at mænd og kvinder bar tegn paa gjensidig forstaaelse heftet til sin dragt, hvorved da ofte falskhed var med i spillet. Denne forklaring er dog altfor kunstig til at være troværdig. Jeg har tidligere tænkt paa den spas at man fæster papirlapper eller lignende paa en person og lar ham gaa omkring dermed til latter for tilskuerne. Og jeg antager endnu at det er noget lignende som har foranlediget talemaadens omdannelse. Ti omdannet er den. Det ældste og i moderne tysk endnu brugelige udtryk indeholder intet om ærmet; det lyder simpelthen: «einem etwas aufbinden» (f. eks. «einem Fabeln, Lügen aufbinden»). Heller ikke er vor vending den eneste maade hvorpaa det enkle udtryk er blit udvidet. Der siges saaledes for eksempel: «einem etwas auf die Nase binden», ja sogar «einem einen Bären aufbinden», altsammen i betydningen: indbilde en noget. For at skaffe klarhed over disse udtryk maa vi følgelig se hen til grundbetydningen af det enkle «aufbinden». Dette betyr ligefrem at paalægge (egentlig: paabinde) en byrde. Dernæst betegner ordet, i overensstemmelse med og under indflydelse af det latinske «imponere», at paalægge som pligt. I denne betydning har det i tysk erfaret flere udvidelser, som «einem etwas auf die Seele, auf's Gewissen binden», omtrent — lægge en noget paa hjerte. Men det latinske «imponere» har ogsaa en anden mening; det kan (ligesom det derfra stammende engelske «impose upon») betegne at skuffe, føre bag lyset, binde en noget paa ærmet. En oversættelse heraf er da det tyske «einem etwas aufbinden» i betydningen indbilde en noget.

Et ganske interessant modstykke til den med dette

udtryk foretagne udvidelse danner den ved vor talemaade «hænge paa en» (d. v. s. ha noget at udsætte paa en) stedfundne forkortelse, hvorved det tilgrundliggende billede er blit ganske fordunklet. Vendingen stammer nemlig fra det tyske «einem etwas, eins anhängen»; f. eks. «er ist froh, wenn er jemand eins anhängen kann» = han er glad, naar han kan faa noget at hænge paa en. Dette «etwas» eller «eins» er oprindelig den seddel som hængtes paa forbryderen i gabestokken, og som nærmere betegnede hans brøde.

14. Ligge i de sidste trækninger

synes for os et saare naturligt udtryk, men har alligevel en ganske merkelig forhistorie. Talemaaden er nemlig, som enhver kan se, en ligefrem oversættelse af den tyske: «in den letzten Zügen liegen». Men det tyske ord «Zug» betyr ikke trækning (dette heder «Zuckung»). «Zug» vil sige «Atemzug» (aandedrag), og «in den letzten Zügen liegen» svarer nøiagtig til det engelske: «to breathe one's last». Naar nordboerne har misforstaaet det tyske udtryk, kan hertil ha bidraget en ældre hjemlig vending for samme tanke, hvilken i oldnorsk har formen: liggja i fjǫrbrotum (ligge i dødskrampe).

Men heller ikke den anførte tyske talemaade havde oprindelig den nuværende ordlyd. I ældre tid hed den: «in Zügen liegen». Naar «Zug» her opfattedes som aandedrag, beror dette paa en misforstaaelse, som igjen førte til den udvidede form: «in den letzten Zügen liegen» (for «ligge i aandedrag» gav jo ingen forstaaelig mening). «In Zügen liegen» vilde egentlig sige: at

holde paa at drage herfra (af «Zug» = reise). I ældre tysk brugtes nemlig verbet «ziehen» om at dø, og endnu kaldes i Vorarlberg dødsklokken for «Ziehglöckle». Hertil slutter sig en hel række af udtryk hvori døden betegnes som en gang eller reise fra denne verden; saadanne er: vandre bort, drage herfra, hedengangen; ældre dansk «aflide»; svensk «affärd» = død; tysk: abfahren, ogsaa spøgefuldt: absegeln, og i folkelig stil: abkutschiren, abrutschen. For vort «afgaa ved døden» sagdes tidligere simpelthen «afgange»; hvor vi bruger det omstændelige udtryk «dødelig afgang», sagdes i ældre dansk kun «afgang», ligesom oldnorsk «afgangr» betyr død.

Som alle gode gamle ord har ogsaa disse et fast fundament at staa paa, de er ingenlunde digteriske billeder. Forestillingen om at den døde havde en lang og besværlig reise fore, før han naadde dødslandet, er urgammel og var i middelalderen vidt udbredt ogsaa i Europa, saaledes som særlig den righoldige visionslitteratur (som skildrer syner af de hinsidige ting) belærer os om. Ogsaa vore forfædre var fortrolige med denne tanke. Vi behøver blot at minde om Hermods reise til Helriget ad den «nordover og nedefter» førende vei. I vor bekjendteste folkevise «Draumkvæe» fortælles der om hvorledes den døde vandrer over tornemoen som slider hans fødder tilblods. Og den gamle Gisle Surssøns saga beretter om den skik at iføre liget «helsko» for reisen; ordene er disse: «det er sæd at binde helsko paa folk, i hvilke de skal gaa til Valhall».

Stanford University Libraries
3 6105 011 694 515